

I
Úvod

Protiklad individuální a sociální nebo kolektivní psychologie, který nám na první pohled může připadat velice významný, ztrácí při podrobnějším zkoumání mnoho ze své vyhraněnosti. Individuální psychologie se sice zaměřuje na jednotlivého člověka a sleduje, jakými cestami se jednotlivec snaží dosáhnout ukojení svých pudových hnutí, ale přitom se jen zřídka, jedině za určitých výjimečných podmínek, ocitá v takové situaci, že by nebrala zřetel na jeho vztahy k jiným jedincům. V duševním životě jednotlivce hraje druhý člověk zcela pravidelně určitou roli jako vzor, jako objekt, jako pomocník a jako protivník, a individuální psychologie je tudíž od počátku současně i sociální psychologií v tomto rozšířeném, ale veskrze oprávněném smyslu.

Vztahy jednotlivce k jeho rodičům a sourozencům, k erotickému objektu, k učiteli a k lékaři, tedy všechny ty vztahy, které se doposud přednostně staly předmětem psychoanalytického zkoumání, si mohou činit nárok na to, aby byly hodnoceny jako jevy sociální, a stojí pak v protikladu k určitým jiným procesům, které označujeme jako *narcistické* a při nichž se pudové ukojení vymyká vlivu jiných osob nebo se bez nich obejde. Protiklad mezi společenskými a narcistickými — Bleuler by asi řekl *autistickými* — duševními akty spadá tedy veskrze do sféry individuální psychologie samotné a nijak se nehodí k tomu, aby ji vymezoval ve vztahu k psychologii společenské nebo kolektivní.

V zmíněných vztazích k rodičům a sourozencům, k milence, k příteli, učiteli a lékaři je jednotlivec vždycky jen pod vlivem jediné osoby nebo velmi malého počtu osob, z nichž každá pro něho nabyla dalekosáhlého významu. Nuže, stalo se zvykem, když se hovoří o soci-

ální nebo kolektivní psychologii, nechávat tyto vztahy stranou a pojímat jako samostatný předmět zkoumání současně ovlivnění jednotlivce velkým počtem osob, s nimiž je něčím spjat, zatímco mu jinak v mnoha ohledech mohou být cizí. Kolektivní psychologie studuje tedy jednotlivého člověka jakožto příslušníka kmene, národa, kasty, stavu, instituce nebo jako součást lidského seskupení, které se v jisté době zorganizuje za určitým účelem v masu. Po tomto přerování přirozené souvislosti věci bylo pak nasnadě pojímat jevy vyskytující se za těchto zvláštních podmínek jako projevy jistého zvláštního, na nic dalšího nepřevoditelného pudu, pudu společenského — *herd instinct, group mind* —, který se v jiných situacích nedostává k slovu. Můžeme nicméně namítnout, že je nám zatěžko přisoudit číselnému momentu tak velký význam, že by byl sám o sobě s to probouzet v lidském duševním životě určitý nový a jinak se neuplatňující pud. Naše očekávání je tím orientováno na dvě další možnosti: že totiž společenský pud nemusí být žádným původním a nerozložitelným pudem a že s počátky jeho formování se můžeme setkat v nějakém užším kruhu, jako je třeba kruh rodiny.

Kolektivní psychologie, i když je teprve ve svých začátcích, zahrnuje v současné době ještě nepřehlednou spoustu jednotlivých problémů a staví badatele před nesčetné úkoly, které zatím ještě nejsou ani navzájem dobře rozlišené. Už samotné souhrnné zaregistrování různých forem onoho procesu, kterým se kolektiv utváří, a popis psychických jevů, které se při nich projevují, vyžadují, aby se na pozorování a vylíčení vynaložilo mnoho úsilí, a daly už vzniknout bohaté literatuře. Kdo tuto útlou knižku srovná s rozsahem kolektivní psychologie, bude už bez čehokoli dalšího s to odhadnout, že se tu bude pojednávat jen o několika málo bodech celé té tematiky. Skutečně také půjde jen o některé otázky, na nichž má hlubinné bádání psychoanalýzy obzvláštní zájem.

II
Le Bonovo vylíčení kolektivní duše

Místo abychom nejprve předestřeli nějakou definici, zdá se účelnější začít poukazem na příslušnou jevovou

oblast a vyzvednout v ní některé obzvlášť nápadné a charakteristické skutečnosti, na něž zkoumání může navázat. Obojího dosáhneme výtahem z právem proslulé knihy Le Bonovy *Psychologie davů*.¹

Ujasněme si ještě jednou, oč běží: Jestliže by psychologie, studující dispozice, pudová hnutí, motivy a úmysly jednotlivého člověka a sledující, jak se promítají do jeho jednání a do jeho vztahů k nejbližším lidem, svoji úlohu beze zbytku splnila a jestliže by všechny tyto vztahy učinila průhlednými, měla by se pak náhle ocitnout před novým úkolem, který před ní stojí nevyřešen. Musela by vysvětlit překvapující skutečnost, že tento jednotlivec, který se pro ni stal pochopitelným, cítí, myslí a jedná za jistých podmínek zcela jinak, než se od něho dalo očekávat, a tyto podmínky spočívají v jeho zatazení do lidského seskupení, které nabylo povahy „psychologické masy“. Nuže, co je to „masa“, co jí propůjčuje schopnost ovlivňovat duševní život jednotlivce tak rozhodujícím způsobem a v čem spočívá ona duševní změna, kterou jednatel pod jejím vlivem prodělává?

Úkolem teoretické kolektivní psychologie je právě podat odpověď na tyto tři otázky. Nejlepší způsob, jak do ní vniknout, je zjevně vyjít od třetí z nich. Právě pozorování známé reakce jednotlivého člověka poskytuje kolektivní psychologii její látku; každému pokusu o vysvětlení musí zajisté předcházet popis toho, co má být vysvětleno.

Přenechám nyní slovo Le Bonovi. Ten říká (str. 13): „Na psychologické mase je nejzvláštnější toto: bez ohledu na to, jakého druhu jsou individua, z kterých se skládá, bez ohledu na to, jak podobný nebo nepodobný je navzájem jejich způsob života, zaměstnání, jejich charakter nebo jejich inteligence, samotná okolnost jejich přetvoření v masu působí, že mají jistou kolektivní duši, která jim dává cítit, myslet a jednat zcela jinak, než jak by každý z těchto jednotlivců cítil, myslel a jednal sám o sobě. Existují ideje a city, které se vyskytují nebo které se projevují činy jedině u individuí splývajících v masu. Psychologická masa je jakousi provizorní bytostí skládající se z různorodých prvků, které se na oka-

1 Německý překlad Dr. Rudolf Eisler, druhé vydání 1912.

mžik navzájem spojily, podobně jako když buňky organismu vytvářejí svým spojením novou bytost se zcela jinými vlastnostmi, než jaké měly jednotlivé buňky samy o sobě.“

Dovolíme si přerušovat Le Bonovo líčení vlastními glosami, a tady připojíme tuto poznámku: Jestliže individua splývají v mase v jediný celek, musí tu být zajisté něco, co je navzájem spojuje, a právě toto pojtko by mohlo být tím, co je pro masu charakteristické. Ale na tuto otázku Le Bon neodpovídá, soustřeďuje pozornost na změnu individua uvnitř masy a popisuje tuto změnu výrazy, které jsou v plné shodě se základními předpoklady naší hlubinné psychologie.

(Str. 14.) „Je snadné konstatovat, v jaké míře se individuum patří k mase liší od izolovaného individua, ale méně snadné je odhalit příčiny této odlišnosti.

Mají-li se tyto příčiny alespoň do jisté míry odhalit, je třeba připomenout si nejprve zjištění moderní psychologie, že nevědomým jevům připadá převažující role nejen v organickém životě, ale i tam, kde jde o funkce intelektuální. Vědomý duševní život představuje ve srovnání s duševním životem nevědomým jen zcela nepatrnou část. I nejjemnější analýza a nejpronikavější pozorování dokáže odhalit jen malý počet vědomých motivů psychologického života. Naše vědomé akty vyplývají z určitého nevědomého základu, vytvořeného zejména dědičnými vlivy. Ten v sobě obsahuje četné stopy po předcích, z nichž se utváří duše rasy. Za příznými motivy našich činů existují nepochybně utajené důvody, které nepřiznáváme, ale za těmi jsou motivy ještě utajenější, které vůbec ani neznáme. Většina našich každodenních počínů vyplývá ze skrytých motivů, které nám unikají.“

Ty rysy, které si jednotlivci osvojili ve svém individuálním životě, se v mase stírají, míní Le Bon, a tím jednotlivci ztrácejí svoji osobitost. Do popředí vystupuje nevědomé, jež je dáno rasou, různorodě zaniká ve stejnorodém. My bychom řekli, že psychologická nadstavba, která se u jednotlivců vyvinula tak rozmanitým způsobem, se odbourává, slabne, a že se odhaluje (nabývá

2 [Poznámka vydavatelů Ges. Werke: ve francouzském originálu stojí „inconscients“ (tedy „nevědomých“)]

účinnosti) nevědomý základ, který má u všech stejný ráz.

Tímto způsobem by se dospělo k jisté průměrné povaze jednotlivců tvořících masu. Le Bon však shledává, že se u nich objevují i nové vlastnosti, které předtím neměli, a příčinu tohoto faktu hledá ve třech různých momentech.

(Str. 15.) „První z těchto příčin spočívá v tom, že v masě jednotlivec získává už samotným faktem množství pocit nepřemožitelné moci, který mu dovoluje největší pudům, které by jinak, kdyby byl sám, nutně držel na uzdě. K tomu bude mít nyní důvod o to méně, že při anonymitě a z ní plynoucí nezodpovědnosti masy onen pocit zodpovědnosti, kterým jsou jednotlivci stále brzděni, zcela mizí.“

Z našeho hlediska by nebylo třeba klást tak velkou váhu na vynořování nových vlastností. Stačilo by nám konstatovat, že jednotlivec se v masě ocitá v podmínkách, které mu dovolují odvrhnout vytěsnění svých nevědomých pudových hnutí. Ony zdánlivě nové vlastnosti, které se pak u něho objevují, jsou právě projevy tohoto nevědomí, které zahrnuje zajisté i dispozice k veškerému zlu, jehož je lidská duše schopna; vymizení svědomí nebo pocitu zodpovědnosti nepředstavuje zatím toto okolnost pro naše chápání žádnou nesnáž. Tvrdili jsme už dávno, že jádrem takzvaného svědomí je úzkost ze společenského odsudku, „sociální úzkost“³.

(Str. 16.) „K tomu, že se u mas projevují zvláštní rysy, přispívá i druhá příčina, vzájemná nákaza, a ta určuje zároveň i jejich zaměření. Nákaza představuje snadno pozorovatelný, ale nevysvětlitelný jev, který je třeba přiřadit k jevům hypnotické povahy, jež se stanou vzápětí předmětem našeho studia. V davu je nakažlivý každý pocit, každý způsob jednání, a to v míře tak vysoké,

3 Určitý rozdíl mezi názorem Le Bonovým a názorem našim vyplývá z toho, že jeho pojem nevědomého se zcela nekryje s tím pojmem, z jakého vychází psychanalýza. Le Bonovo nevědomí obsahuje především nehlubší rysy rasové psychiky, která pro individuální psychoanalýzu vlastně nepadá v úvahu. Nepopíráme sice, že jádro našeho Já (Ono, jak jsem je později pojmenoval), k němuž patří „archaické dědictví“ lidské duše, je nevědomé, ale rozlišujeme kromě toho ještě nevědomé ve smyslu „vytěsněného“, které se vyvinulo z určité části tohoto dědictví. Tento pojem vytěsněného u Le Bona chybí.

že individuum velice snadno obětuje svůj osobní zájem zájmu obecnému. To je schopnost, která se veskrze přičítá jeho přirozené povaze a kterou je člověk s to vyvinout pouze jakožto součást masy.“

Na této poslední větě založíme později jistou závaznou hypotézu.

(Str. 16.) „Zvláštní okolnosti, které jsou vlastnostem izolovaného individua zcela protikladné, jsou u individuí splývajících v masu vyvolávány i třetí a nejdůležitější příčinou. Hovořím o sugestibilitě, a ona nákaza, o níž jsme mluvili, je ostatně jejím účinkem.“

K pochopení tohoto jevu je třeba připamatovat si jisté nové objevy fyziologie. Vím nyní, že člověk může být pomoci různých procedur uveden do takového stavu, že ztrácí veškerou svoji vědomou osobnost a je poslušen všech sugescí toho, kdo ho takto připravil o vědomí vlastní osobnosti, a že se pak dopouští i činů, jež jsou k jeho povaze a k jeho zvyklostem v nejostřejším protikladu. Nuže, velice pečlivá pozorování nasvědčují tomu, že jednotlivec vhroužený po určitou dobu do lůna nějaké aktivní masy se ocitá brzy — účinkem vlivů, které z ní vyzauží, nebo následkem nějaké jiné neznámé příčiny — ve zvláštním stavu, který se velice blíží oné fascinaci, jaké pod vlivem hypnotizéra propadá hypnotizovaný... Vědomá osobnost zcela vymizela, vůle a rozlišovací schopnost chybí, všechny city a myšlenky se orientují směrem, který je určován hypnotizérem.

Přibližně takto vypadá i stav jednotlivce patřícího k psychologické mase. Není si už vědom svých činů. Tak jako u zhypnotizovaného jsou u něho určité schopnosti vyřazeny, ale jiné schopnosti se přitom mohou vystupňovat do nejvyšší intenzity. Pod vlivem sugescí ho bude nepotlačitelný pud mít k provedení určitých činů. A proto prudké puzení je u mas ještě neodolatelnější než u zhypnotizovaného, protože sugescie, která je pro všechna individua táž, vzájemným účinkem vzrůstá.“

(Str. 17.) „Hlavní rysy individua uvnitř masy jsou tudíž: vymizení vědomé osobnosti, převaha osobnosti nevědomé, stejnoměrná orientace myšlenek a citů vlivem sugescie a nákazy, tendence k okamžitému uskutečňování vsugerovaných myšlenek. Jednotlivec už není sebou samým, stal se z něho bezvolný automat.“

Reprodukoval jsem tento citát tak podrobně proto,

abych dotvrdil, že Le Bon prohlášeje stav individua v mase skutečně za stav hypnotický, a ne že by ho snad s hypnotickým stavem pouze srovnával. Nemáme tu v úmyslu vznést žádnou námitku, chceme jen upozornit, že obě poslední příčiny vyvolávající proměnu jednotlivce v mase, náказа a zvýšená sugestibilita, nejsou zjevně navzájem rovnocenné, neboť náказа má přece být právě také jistým projevem sugestibility. Zdá se nám také, že účinky obou momentů nejsou v Le Bonově textu nijak ostře odlišeny. Možná že jeho formulaci nejlépe pochopíme, když v nákaze budeme vidět působení jednotlivých členů masy na sebe navzájem, zatímco ony jevy sugese uvnitř masy, které jsou stavěny na roveň jevům hypnotického ovlivnění, poukazují na nějaký jiný zdroj. Ale na jaký? Musíme pociťovat jako závažnou neúplnost, že jednomu z hlavních článků tohoto přirovnání, totiž oné osobě, která mase nahrazuje hypnotizéra, není v Le Bonově vylíčení věnována žádná zmínka. Od tohoto neobjasněného fascinujícího vlivu rozlišuje nicméně nakažlivý účinek, kterým jednotlivci působí na sebe navzájem a kterým je ona původní sugese zesilována.

Ještě jedno závažné hledisko pro posuzování jednotlivce splyvajícího s masou: (Str. 17.) „Sama příslušnost k organizované mase dále působí, že člověk sestupuje na civilizáčním žebříčku o několik stupňů níže. Jako jednotlivec byl možná vzdělaným tvorem, uvnitř masy je barbarem, to znamená pudovou bytostí. Vyznačuje se spontánností, prudkostí a také nadšením a heroismem bytostí primitivních.“ Obzvlášťm pozorost věnuje pak ještě onomu snížení intelektuálního výkonu, k jakému u jednotlivce dochází v důsledku splynutí s masou.⁴

Nechme nyní jednotlivce být a obrátme se k popisu kolektivní duše masy, jak jej načrtává Le Bon. Není tu jediný rys, jehož odvození a zařazení by psychoanalyticky činilo poříze. Le Bon nám sám ukazuje cestu tím, že poukazuje na shodu s duševním životem primitivů a dětí. (Str. 19.)

Masa je impulzivní, proměnlivá a vznětlivá. Je skoro

⁴ Srovnej Schillerovo distichon:

Každý je rozumný celkem, dokud je před tebou sám, jsou-li však sdrúžení, hlupákův dav je z nich rázem.

výlučně dirigována nevědomím.⁵ Impulsy, kterým se masa poddává, mohou být podle okolností šlechtné nebo kruté, hrdinské nebo zbabělé, ale v každém případě jsou tak imperativní, že se osobní momenty, ba ani sebezáchovný zřetel nemohou uplatnit. (Str. 20.) Nic nepromyšlí předem. I když po určitých věcech vášnivě touží, není tomu tak nikdy nadlouho, je neschopna trvalé vůle. Mezi svým přáním a uskutečněním toho, po čem touží, nesnese žádný odklad. Má pocit všemohoucnosti, pro jednotlivce uvnitř davu mizí pojem nemožnosti.⁶

Masa je mimořádně ovlivnitelná a lehkověrná, je nekritická, nic nepravděpodobného pro ni neexistuje. Myšlí v obrazech, jejichž vybarvování se řídí jen asociacemi, tak jak se u jednotlivce vynořují ve stavech volného rozvíjení fantazie, a tyto obrazy nejsou žádnou rozumovou instancí posuzovány z hlediska shody se skutečností. City masy jsou vždycky velice jednoduché a velice přepjaté. Masa takto nezná ani pochybnost, ani nejistotu.⁷

Zachází ihned do krajností, vyslovené podezření se u ní okamžitě mění v nezvratnou jistotu, zárodek antipatie se přeměňuje v divokou nenávisť. (Str. 32.)⁸

⁵ Výraz „nevědomí“ je Le Bonem používán správně v onom popisném smyslu, kdy neoznačuje pouze „vytěšněné“.

⁶ Srovnej *Totem und Tabu*. [GW IX; slov. *Totem a tabu*, III. část, Animismus, magie a všemohoucnost myšlenek.]

⁷ Při výkladu snů, kterým vědčíme zajisté za nejlepší poznatky o nevědomém životě, se řídíme technickým pravidlem, že pochybnost a nejistota má být při vyprávění snu ponechána stranou a každý prvek zjevného snu má být brán jako stejně spolehlivý. Pochybnost a nejistotu odvozuje od vlivu cenzury, které je snová práce podrobena, a dříve se předpokládá, že primární snové myšlenky pochybnost a nejistotu jakožto kritický výkon neznačí. Jakožto obsahy se přirozeně mohou v denních zbytkých vedoucích ke snu vyskytovat zrovna tak jako cokoli jiného. (Viz *Traumdeutung*, 7. vyd. 1922, str. 386, [čes. *Výklad snů*, kap. VII, A, GW II—III, 536].)

⁸ Stejně vystupňování všech citových hnutí do extrému a bez jakékoli míry patří i k afektivitě dítěte a objevuje se znovu v snovém životě, kde se říká tomu, že v nevědomí převládá izolace jednotlivých citových hnutí, lehká zlost z předchozího dne projel jako přání smrti provinilě osobě nebo kde se náznak nějakého pokoušení promění v popud k zločinnému činu, který sen zobrazí. Hezkou poznámkou komentoval tuto skutečnost Dr. Hanns Sachs: „To, co nám sen odhalil, pokud jde o vztahy k přítomnosti (realitě), chceme pak vyhledat i ve vědomí a nesmíme se divit, jestliže nestvůra, kterou jsme viděli zvěšujícíjm sklem analýzy, se nám tu ukáže jako nepatrný nálevník.“ (Viz *Traumdeutung*, 7. vyd. 1922, str. 457.) [Hanns Sachs, *Traumdeutung und Menschenkenntnis*, 1912.]

Když masa má takto sama sklon ke všem extrémům, je také přístupna jediné nadměrným vzruchům. Kdo na ni chce zapůsobit, nemá zapotřebí své argumenty nijak logicky zvažovat, musí věci malovat nejvýraznějšími obrazy, přepínat a opakovat ustavičně totéž.

Protože masa není na pochybách, pokud jde o to, co je pravdivé nebo nepravdivé, a má přitom vědomí své velké síly, je právě tak netolerantní jako důvěřivá vůči autoritě. Respektuje sílu, a dobrotou, která pro ni předstává jen jakýsi druh slabosti, se nechá ovlivnit jen v nevelké míře. To, co vyžaduje od svých hrdinů, je síla, ba dokonce násilnictví. Chce být ovládána a ujařmena a svého pána se chce bát. Protože v podstatě je veskrze konzervativní, je v ní hluboký odpor ke všem novotám a ke každému pokroku a neomezená úcta k tradici. (Str. 37.)

Má-li být správně posouzena mravní úroveň mas, je třeba vzít v úvahu, že v pospolitém bytí příslušníků masy odpadají všechny individuální zábrany a že všechny kruté, brutální, destruktivní instinkty, které v jednotlivci dřímají jako pozůstatek pravěku, procítají k volnému ukojení. Ale masy jsou také pod vlivem sugesce schopny význačných výkonů odříkání, nezištnosti a oddanosti nějakému ideálu. Zatímco u izolovaného individua je osobní prospěch víceméně jedinou pohnutkou, u mas hraje jen zřídka převládající roli. Lze mluvit o jistém mravním zušlechtnění jednotlivce působením masy (str. 39). Zatímco intelektuální výkon masy je vždy hluboko pod intelektuálním výkonem jednotlivce, může její etické chování tuto úroveň zrovna tak značně převyšovat, jako klesnout hluboko pod ni.

Na oprávněnost ztotožňování kolektivní duše s duší primitivů vrhají jasné světlo některé další rysy Le Bonovy charakteristiky. U mas mohou existovat vedle sebe a snášet se spolu nejprotikladnější ideje, aniž by jejich logický rozpor vedl ke konfliktu. Totéž se ale děje v nevědomém duševním životě jednotlivců, dětí a neurotiků, jak psychoanalýza už dávno prokázala.⁹

9 U malého dítěte přetvárají například ambivalentní citové postoje vůči nejbližším osobám dlouhou dobu vedle sebe, aniž se opatně postojí ruší navzájem ve svých projevech. Když pak konečně dojde mezi oběma ke konfliktu, bývá tento konflikt často vyřešen tím způsobem, že dítě změní objekt a jedno z ambivalentních hnutí přesune na objekt ná-

Masa dále podléhá opravdu magické moci slov, která v kolektivní duši vyvolávají nejstrašnější bouře a mohou na ni mít i konejší účinek (str. 74). „S rozumem a argumenty se nelze proti jistým slovům a formulím pustit v boj. Stačí pronést je tvář v tvář masám se zbožnou úctou, a rázem jsou tváře naplněny respektem a hlavy se sklánějí. Mnozí na ně pohlížejí jako na přírodní síly nebo nadpřirozené mocnosti.“ (Str. 75.) Připomeňme tady jen tabu vztahující se u primitivů na jména a magické síly, které jsou pro ně spojeny s jmény a slovy.¹⁰

A konečně: masy nepoznaly nikdy žízeň po pravdě. Vyžadují iluze, kterých se nejsou s to vzdát. Ireálné má u nich vždy přednost před reálným, neskutečné je ovlivňuje skoro zrovna tak silně jako skutečné. Mají viditelně sklon nedělat mezi obojím žádný rozdíl (str. 47).

Tuto převahu fantazijního života a iluze nesené nesplněnou tužbou jsme rozpoznali jako rozhodující faktor v psychologii neuroz. Shledali jsme, že pro neurotiky neplatí prostá objektivní realita, nýbrž realita psychická. Hysterický symptom je založen na fantazii, a nikoli na opakování skutečného prožitku, nutkavě neurotické vědomí viny se zakládá na faktu zlého předsevzetí, které nikdy nebylo realizováno. Ano, podobně jako ve snu a v hypnóze ustupuje v duševní činnosti masy ově-

hradní. Také z anamnézy neurotického onemocnění dospělého člověka se můžeme dovědět, že potlačené hnutí často dlouhou dobu přetrvává v nevědomých nebo i vědomých fantazích, jejichž obsah přirozeně přimmo odporuje převládající tendenci, aniž tento protiklad vede k tomu, že by lá protu tomu, co zavrhl, nějak zasáhlo. Fantazie je po jistou dobu tolerována, až potom naráz, zpravidla následkem jejího vystupňování a atektivního obsazení, vznikne mezi ní a lá konflikt se všemi svými následky.

V průběhu vývoje od dítěte k zralému dospělému člověku dochází vůbec k stále dalekosáhlejší integraci osobnosti, k sjednocování jednotlivých pudových hnutí a citových orientací, jež se v ní vyvinuly nezávisle na sobě. Analogický proces v oblasti sexuálního života známe už dávno jakožto sjednocení všech sexuálních pudů v definitivní genitální organizaci. (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie*, 1905, [CW V, čes. *Tři pojednání k sexuální teorii*, Vybrané spisy III]) Ze při integraci lá může docházet ke stejným poruchám jako při sjednocení libida, ukazují četné dobře známé příklady, jako třeba příklad přírodovědců, kteří si uchovávali víru v bibli, a jiné. Různé možnosti pozdějšího rozpadu lá představují zvláštní kapitolu psychopatologie.

10 Viz *Totem a tabu*.

řování reality do pozadí oproti síle afektivně obsazených toužebných hnutí.

To, co Le Bon říká o vůdcích mas, je méně vyčerpávající a nedává tak zřetelně prosvítat zákonitým rysům. Soudí, že jakmile jsou životní bytosti v jistém počtu spojeny, ať už jde o stádo zvířat nebo o lidský dav, podřizují se instinktivně autoritě nějakého vůdce (str. 86). Masa je poslušné stádo, které nikdy nedokáže žít bez pána. Má takovou potřebu poslouchat, že se instinktivně podřizuje každému, kdo se povýší na jejího pána.

Jestliže potřeba masy vychází takto vstříci vůdci, ten musí nicméně této potřebě odpovídat svými osobními vlastnostmi. Musí být sám fascinován nějakou silnou vírou (v určitou ideu), aby byl s to probouzet víru v mase, musí mít pevnou, imponující vůli, kterou od něho nerozhodná masa přejímá. Le Bon pak pojednává o různých druhých vůdců a o prostředcích, jimiž na masu působí. Vcelku odvozuje význam vůdců z idejí, pro které jsou sami fanaticky zaujati.

Těmito idejím stejně jako vůdcům samým připisuje nadto tajuplnou, neodolatelnou moc, kterou označuje výrazem „prestiž“. Prestiž je druh nadvlády, jakou si nás podmaňuje nějaký jednotlivec, nějaké dílo nebo nějaká idea. Ochromuje veškerou naši schopnost kritiky a naplňuje nás úžasem a úctou. Je prý s to vyvolávat pocit podobný fascinaci vyvolané hypnózou (str. 96).

Rozlišuje dále získanou či uměle vytvořenou prestiž a prestiž osobní. Zdrojem první je u osob jméno, bohatství, vážnost, u názorů, uměleckých děl a podobných věcí tradice. Protože prestiž ve všech případech poukazuje do minulosti, k pochopení tohoto tajuplného vlivu mnoho nepřispěje. Osobní prestiž je vlastní nemnoha osobám, které se díky ní stávají vůdci, a působí, že je všechno poslouchá jakoby účinkem jakéhosi magnetického kouzla. Každá prestiž závisí nicméně i na úspěchu a neúspěchu vedou k její ztrátě (103).

Čtenář nenabude dojmu, že role vůdce a zdůraznění prestiže byly u Le Bona uvedeny s tak skvěle podaným vylíčením kolektivní duše masy v správný soulad.

Použili jsme Le Bonova líčení k úvodnímu výkladu, protože se v zdůraznění nevědomého duševního života v tak velké míře shoduje s naší vlastní psychologií. Nyní však musíme dodat, že žádné z tvrzení tohoto autora nepřináší vlastně něco nového. Všechno, co říká snižujícího o škodlivých projevech kolektivní duše masy, bylo už před ním právě tak určité a právě tak nepřátelsky řečeno i jinými a je od nejstarších dob literatury shodně opakováno mysliteli, státníky i básníky.¹¹ Obě teze, které obsahují nejdůležitější názory Le Bonovy, teze o kolektivním ochromení intelektuálního výkonu a teze o vystupňování afektivity v mase, byly krátce předtím formulovány Sighelem.¹² V podstatě zbývají jako něco vlastního samotnému Le Bonovi jen ony dva aspekty, zřetel k nevědomí a srovnání s duševním životem primitivů, a i ty byly přirozeně zmíněny často už před ním.

Ale nejen to, popis a hodnocení kolektivní duše, jak je prezentují Le Bon a ostatní, nezůstaly také ušetřeny kritických námitek. Není pochyby, že všechny ty předtím popsané jevy masové psychiky byly správně vyvozeny, ale lze rozpoznat také jiné projevy, jejichž účinek je přímo protikladný a z nichž musí být vyvozeno daleko vyšší hodnocení kolektivní duše.

Také Le Bon byl ochoten přiznat, že mravní úroveň masy může být za určitých okolností vyšší než mravní úroveň jednotlivců, z kterých se skládá, a že jediné kolektivy jsou schopny vysoké nezištnosti a oddanosti.

(Str. 38.) „Zatímco u izolovaného individua je osobní prospěch víceméně jedinou pohnutkou, u mas jen zřídka hraje převládající roli.“

Jiní poukazují na to, že normy mravnosti předepisuje jednotlivci vůbec teprve společnost, zatímco jedinec těmto vysokým požadavkům zpravidla není s to plně

11 Srovnej text a seznam literatury v díle: B. Kraškovic jun., *Die Psychologie der Kollektivitäten*. Z chorvatštiny do němčiny přeložil Siegmund von Posavec. Vukovar 1915.

12 Viz Walter Moede, *Die Massen- und Sozialpsychologie im kritischen Überblick*, Zeitschrift für pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik [Meumann a Scheibner], XVI, 1915.

dostát. Anebo že se ve výjimečných situacích v určitém kolektivu vyvíjí fenomén nadšení, který umožnil nejvyšší kolektivní výkony.

Pokud jde o výkonnost intelektuální, zůstává sice faktem, že velké a rozhodující výkony myšlenkové práce, závažné objevy a nová řešení mohou být podány jen jednotlivcem, který pracuje o samotě. Ale také kolektivní duše je schopna geniálních duchovních výtvorů, jak ukazuje především sám jazyk, a dále lidová píseň, folklór a jiné kreace. A nadto zůstává otázkou, zač všeho jednotlivý myslitel věděl podnětům masy, v které žije, a zda je něčím víc než dovršitelem určité duševní práce, na níž se současně podíleli i ostatní.

Vidíme-li tyto naprosté protiklady, zdá se zajisté, že práce v oboru kolektivní psychologie nemůže vyústit v žádný výsledek. Je však snadné najít nadějnější východisko. Pod pojem „mas“ byly pravděpodobně zahrnuty velice různé formace, které je třeba navzájem odlišit. Pozorování Sigheleho, Le Bona a jiných se vztahují na masy krátkodobého charakteru, které vznikají náhlým shluknutím různorodých jednotlivců spojených nějakým přechodným zájmem. Je nepopíratelné, že jejich líčení bylo ovlivněno rysy revolučních mas, zvláště z doby Velké francouzské revoluce. Opačná tvrzení vycházejí z hodnocení oněch stabilních mas nebo společenství, v nichž lidé tráví svůj život a které nacházejí ztělesnění v společenských institucích. Masy prvního druhu se vytvářejí na podkladě těchto posledních, podobně jako se krátké, ale vysoké vlny připojují k dlouhým přílivovým pohybům moře.

McDougall, který ve své knize *The Group Mind*¹³ vychází z téhož výše zmíněného rozporu, nachází jeho řešení v momentu organizace. V nejjednodušším případě říká, nemá masa (*group*) vůbec žádnou organizaci, nebo jen takovou, jež sotva zasluhuje zmínky. Takovou masu označuje jako dav (*crowd*). Přiznává nicméně, že není snadné, aby se seskupil dav lidí, aniž by se v něm utvořily alespoň prvopočátky nějaké organizace, a že mnohé základní skutečnosti kolektivní psychologie se dají obzvláště snadno rozpoznat právě na těchto jednoduchých masách (str. 22). Má-li se z těchto náhodně shluklých

¹³ Cambridge, 1920.

příslušníků nějakého lidského davu vytvořit něco jako masa v psychologickém smyslu, je nezbytnou podmínkou, aby tito jednotlivci měli navzájem něco společného, nějaký společný zájem na určité věci, stejné citové zaměření v jisté situaci a (já bych dodal: následkem toho) jistou míru schopnosti navzájem se ovlivňovat. (*So-me degree of reciprocal influence between the members of the group*. Str. 23.) Čím silnější jsou tyto společné momenty (*this mental homogeneity*), tím snadněji se z jednotlivců vytváří psychologická masa a tím nápadněji jsou projevy „kolektivní duše“.

Nejpozději u masových seskupení je pak vystupňování afektivity (*exaltation or intensification of emotion*) k němuž dochází u každého jednotlivce (str. 24). Lze říci, mluví McDougall, že za jiných podmínek afekty lidí sotva narůstají do takové výše, jak k tomu může docházet v mase, a pro zúčastněné je to oblažující zážitek, když se takto bez omezení oddávají svým vášním a přitom splývají s masou, ztrácejí pocit svého individuálního ohraničení. Tento strhující účinek na jednotlivce vysvětluje McDougall tím, co označuje jako „*principle of direct induction of emotion by way of the primitive sympathetic response*“ (str. 25), to znamená onou nám už známou citovou nákazou. Skutečnost je taková, že vnímané znaky nějakého afektivního stavu jsou s to vyvolat u vnímajícího automaticky též afekt. Toto automaticky působící puzení se stává o to silnějším, čím větší je počet osob, na kterých je též afekt současně pozorovatelný. Potom je u jednotlivce kritika umlčena a ten se poddává téměř afektu. Přitom ale sám stupňuje vzrušení ostatních, kteří na něj předtím zapůsobili svým vlivem, a takto se afektivní náboj jednotlivců zvyšuje vzájemnou indukcí. Uplatňuje se tu nepopíratelně cosi jako nutkání přizpůsobit se ve svém chování ostatním, zůstat v souladu s množstvím. Hrubší a jednodušší citová hnutí mají větší vyhlídku, že se takovýmto způsobem v mase rozšíří (str. 39).

Tento mechanismus afektivního stupňování je podporován ještě některými dalšími vlivy vycházejícími z masy. Masa působí na jednotlivce dojmem neomezené moci a nepřekonatelného nebezpečí. Zaujala na okamžik místo celé lidské společnosti, jež je nositelkou au-

tority, jejichž trestů šel člověk obával a kvůli níž si uložil tak četné zábrany. Je zjevně riskantní dostat se s ní do rozporu a člověk je v bezpečí, když se řídí příkladem, který vidí kolem dokola, když tedy případně dokonce „vyje s vlky“. V poslušnosti vůči nové autoritě smí dokonce vyřadit z činnosti svoje dřívější „svědomí“ a podat se přitom lákání určitého zisku slasti, kterého uvolněním svých zábran jistě dosáhne. Nemá to tedy celkem nic tak pozoruhodného, když vidíme, že jednotlivci v mase dělají nebo schvalují věci, od nichž by se za svých obvyklých životních podmínek odvrátili, a můžeme dokonce pojmut naději, že tímto způsobem osvětlíme kousek té temnoty, kterou bývá zvykem překrývat tajuplným slůvkem „sugesce“.

Tezi o kolektivním zbrzdění inteligence v mase ani McDougall neodporuje (str. 41). Říká, že menší inteligence stahují inteligentnější na svoji úroveň. Větší inteligence vytváří obecně nepřiznivě podmínky pro správnou duševní práci, dále i proto, že jednotlivci jsou masou zastrašeni a jejich myšlenková práce neprobíhá svobodně, a protože u každého jednotlivce je vědomí zodpovědnosti za jeho výkon oslabené.

Celkový soud o psychickém výkonu jednoduché, „neorganizované“ masy nevyznívá u McDougalla nijak příznivěji než u Le Bona. Taková masa je (str. 45): veskrze vznětlivá, impulzivní, vášnivá, vrtkavá, nedůsledná, nerozhodná a přitom ve svých činech schopná krajností, přístupná jen nejhrušším vášním a jednodušším citům, mimořádně suggestibilní, lehkomyšlná ve svých úvahách, ukvapená ve svých soudech, vnímává jen pro nejprostší a nejnepříjemnější úsudky a argumenty, snadno ovladatelná a zviklatelná, bez sebevědomí, sebcitý a pocitu zodpovědnosti, ale ochotná nechat se svým vědomím síly strhnout ke všem zločinům, jaké můžeme očekávat jen od nějaké absolutní a nezodpovědné moci. Chová se tedy spíš jako nevychované dítě nebo jako vášnivý a bez dozoru ponechaný divoch v nějaké jemu cizí situaci; v nejhroších případech je její počínání spíš počínáním smečky divokých zvířat než lidských bytostí.

Protože McDougall staví chování vysoce organizovaných mas do protikladu k chování zde vylíčenému, budeme obzvláště dychtiví dovědět se, v čem tato orga-

nizace spočívá a jakými momenty je vytvářena. Autor vypočítává patero takovýchto „*principal conditions*“ pro pozvednutí duševního života masy na vyšší úroveň. První základní podmínkou je jistá míra kontinuity v existenci masy. Tato kontinuita může být materiální nebo formální, první v případě, že v mase setrávají delší dobu tytéž osoby, druhá pak, jestliže se uvnitř masy vytvoří určitá postavení, která jsou přidělována navzájem se vystřídávajícím osobám.

Druhou podmínkou je, že se v jednotlivci patřícím k mase vytvořila určitá představa o povaze, funkci, výkonech a nárocích masy, takže se z toho může pro něho vyvinout citový vztah k jejímu celku.

Třetí podmínkou je, že masa je uvedena ve vztah k jiným, jí podobným, ale v některých bodech se od ní lišící, jen odlišujícím masovým formacím, tím způsobem třeba, že s nimi soupeří.

Čtvrtou podmínkou je, že masa má své tradice, zvyklosti a instituce, zvláště takové, které se týkají vzájemného vztahu jejich příslušníků.

Pátá podmínka je, že v mase existuje určité rozčlenění, které se projevuje specializací a diferenciací výkonů připadajících jednotlivcům.

Splněním těchto podmínek jsou podle McDougalla psychické nevýhody masových formací odstraněny. Proti kolektivnímu snížení intelektuálního výkonu se lze chránit tím, že řešení intelektuálních úkolů je mase odňato a vyhrazeno k ní patřícím jednotlivcům.

Zdá se nám, že podmínka, kterou McDougall označil jako „organizaci“ masy, může být s větším oprávněním popsána jiným způsobem. Úkol tkví v tom, dát mase právé ony vlastnosti, které byly charakteristické pro individuum a které u něho byly zformováním masy zlikvidovány. Neboť individuum mělo právě — vně primitivní masy — svoji kontinuitu, své sebevědomí, svoje tradice a zvyklosti, svůj zvláštní pracovní výkon a zařazení, a zůstávalo odlišeno od jiných individuí, s kterými soupeřilo. Svým vřazením do „neorganizované“ masy tuto svoji osobitost na nějaký čas ztratilo. Jestliže tedy spatřujeme cíl v tom, aby masa byla vybavena atributy individua, připomene se nám podnětná poznámka W. Trottera,¹⁴ který v tendenci k vytváření mas vidí biolo-

¹⁴ *Instincts of the Herd in Peace and War*, London 1916.

gickou návaznost na mnohobuněčnost všech vyšších organismů.¹⁵

IV Sugesce a libido

Vyšli jsme ze základní skutečnosti, že u jednotlivce uvnitř masy dochází často pod jejím vlivem k hluboké proměně jeho duševní činnosti. Jeho afektivita se mimořádně vystupňovává, jeho intelektuální výkon je znatelně omezen, přičemž oba procesy směřují zjevně k působení jiným jednotlivcům tvořícím masu; tohoto výsledku může být dosaženo, jen když se uvolní pudové zábrany charakterizující každého jednotlivce a když se každý vzdá toho, co je v jeho sklonech čistě osobního. Bylo nám řečeno, že tyto mnohdy nežadoucí účinky mohou být alespoň zčásti odvráceny určitou vyšší „organizací“ mas, ale základní fakt kolektivní psychologie, vyjádřený onou dvojí tezí o stupňování afektů a o zbrzdění myšlenkové aktivity v primitivní masě, tím nebyl popřen. Náš zájem se teď zaměřuje na to, abychom pro tuto duševní proměnu jednotlivce v masě našli psychologické vysvětlení.

Racionální momenty, jako výše zmíněné zastrašení jednotlivce, tedy působení jeho sebezáchovného pudu, k plnému objasnění pozorovaných jevů zjevně nestačí. To, co nám autoři prací o sociologii a o psychologii mas, jinak předkládají jako vysvětlení, je vždycky totéž, i když pod měnicími se názvy: kouzelné slůvko *sugesce*. U Tardeho se jí říkálo *napodobování*, ale musíme dát za pravdu jinému autorovi, který upozorňuje, že napodobování spadá pod pojem *sugesce*, že představuje právě její následek.¹⁶ U Le Bona bylo všechno, co je na těchto společenských jevech překvapivého, přivedeno na dva faktory, na vzájemnou sugesci jednotlivců a na prestiž vůdce. Ale prestiž se projevuje zase jen tím, že

15 V protikladu k jinak chápavé a bystré kritice Hanse Kelsena [Imago VIII/2, 1922] nemohu souhlasit s tím, že by takové pojetí přisuzující „kolektivní duši“ určitou organizaci znamenalo její hypostazování, čili že by se jí tím přiznávala jakási nezávislost na duševních pochodech probíhajících v jednotlivci.

16 Bruegelles, *L'essence du phénomène social: La suggestion*, Revue philosophique XXV, 1913.

je s to vyvolávat sugesci. U McDougalla jsme mohli mít po jistou dobu dojem, že jeho princip „primární afektivní indukce“ umožňuje bez předpokladu *sugesce* se obejít. Ale při bližším přezkoumání musíme přece jen konstatovat, že tento princip neříká nic jiného než ona známá tvrzení o „napodobení“ nebo „nákazě“, jediné s rozhodnějším důrazem na moment afektivní. Že v nás existuje, jestliže pozorujeme u druhého znaky nějakého afektivního stavu, takováto tendence propadnout témuž afektu, je sice nepochybná, ale jak často jí úspěšně čelíme, afektu se nepoddáme a reagujeme mnohdy zcela protikladným způsobem! Proč se tedy v masě této nákaze pravidelně podvolujeme? Bude opět nutno říci, že tím, co nás nutí podříditi se této tendenci k napodobování, je sugestivní vliv masy, že právě on v nás příslušný afekt indukuje. Ostatně i jinak se u McDougalla se sugescí rovněž setkáme; slyšíme od něho zrovna tak jako od ostatních: masy se vyznačují obzvláštní sugestibilitou.

Jsmo takto připravováni na to, abychom přijali tvrzení, že *sugesce* (správněji *sugestibilita*) je zkrátka dále neredukovatelný prafenomén, určitá základní skutečnost lidského duševního života. Takového názoru byl i Bernheim, jehož podivuhodným produkcím jsem přehlížel v roce 1889. Vzpomínám si ale také, jak se ve mně tehdy vzmáhala jistá neujasněná opozice proti této teorií *sugesce*. Když se na nějakého pacienta, který nerad projevoval dost poddajnosti, křiklo: „Co to vyvádíte? Vous vous contresugestionnez!“, „Bráníte se protisugesci“, tak jsem si říkal, že tohle je zjevné bezpráví a násilí. Ten člověk má přece na protisugesci rozhodně právo, když se někdo pokouší podrobit si ho sugerováním. Můj odpor vzal později na sebe podobu nesouhlasu s tím, že *sugesce*, která všechno vysvětlovala, by se sama měla obejít bez vysvětlení. Opakoval jsem si v souvislosti s ní onu starou žertovnou otázku:

*Kryštof nesl Krista
a Kristus nesl celý svět.
Na čem to stál přitom Kryštof,
můžeš mi povědět?*¹⁷

17 Konrad Richter. *Der deutsche St. Christoph*, Berlin 1896. Acta Germanica V, 1.

*Christophorus Christum, sed Christus sustulit orbem:
Constititit pedibus dic ubi Christophorus?*

Když se nyní po asi třicetileté přestávce znovu dostávám k záhadě sugescie, sledávám, že se na tom nic neměnilo. Jedna jediná výjimka, která právě svědčí o vlivu psychoanalýzy, neubírá zajisté tomuto tvrzení na platnosti. Vidím, že se vynakládá obzvláštní péče na to, aby byl pojem sugescie správně formulován, aby se tedy ustálila určitá konvence při používání tohoto označení,¹⁸ a to není nijak zbytečné, neboť toto slovo se začíná užívat v stále širší míře s vágním významem a bude brzy označovat každé libovolné ovlivnění, tak jako v angličtině, kde *to suggest, suggestion* odpovídá našim slovům „navrhnout“, „podnítit“. Ale pokud jde o podstatu sugescie, to znamená o podmičky za jakých dochází k ovlivňování bez dostatečného logického odůvodnění, věci se nijak nevyjasnily. Nevyhnul bych se úkolu doložit toto tvrzení analýzou literatury posledních třiceti let, ale upustím od toho, protože je mi známo, že je v mé blízkosti připravován zevrubný průzkum, který si vytyčil právě tento úkol.^{18a}

Místo toho se pokusím použít k objasnění psychologie mas pojmu *libido*, který nám prokázal tak dobré služby při studiu psychoneuróz.

Libido je výraz z nauky o afektivitě. Označujeme jím energii takových pudů, které mají co dělat se vším tím, co lze shrnout pod pojmem láska, energii, kterou máme — i když toho času není měřitelná — jako kvantitativní veličinu. Jádro toho, co pro nás slovo láska označuje, tvoří přirozeně to, co se obecně nazývá láskou a co bývá opěvováno básníky, pohlavní láska s cílem pohlavního spojení. Neodlučujeme však od něho to, co se i jinak na názvu láska podílí, na jedné straně sebelásku, na druhé straně lásku rodičovskou a lásku dětí k rodičům, přátelství a obecnou lásku k lidem, zrovna tak jako oddanost platící konkrétním předmětům i abstraktním idejím. Cítíme se k tomu oprávněni, neboť nás psychoanalytické zkoumání poučilo, že všechny ty-

¹⁸ Tak třeba u McDougalla v „Journal of Neurology and Psychopathology“, vol. 1, čís. 1, květen 1920: *A note on suggestion*.

^{18a} [Dodatek z roku 1924:] Tato práce se pak bohužel neuskutečnila.

to citové sklony jsou výrazem týchž pudových tendencí, jaké mezi pohlavními pudí k pohlavnímu spojení, přičemž v jiné situaci bývají sice od tohoto sexuálního cíle odvráceny nebo přinuceny zdržovat se jeho dosažení, ale uchovávají si přitom přece jen dost ze své původní (sebeobětavosti, snaha o přiblížení).

Soudíme tedy, že slovem „láska“ v jeho mnohostranném významu jazyk vytvořil veskrze oprávněný souhrnný pojem a že nemůžeme udělat nic lepšího než vzít ho za základ i pro své vědecké rozborů a popisy. Tímto rozhodnutím vyvolala psychoanalýza bouři rozhořčení, jako kdyby se provinila jakousi svěvolnou novotou. Ale když pojímá lásku v takovémto „rozšířeném“ smyslu, psychoanalýza nevytvořila nic originálnějšího. „Eros“ filozofa Platona se ve svém původu, funkci a ve svém vztahu k pohlavní lásce dokonale kryje s energií pudící k milování, s libidem psychoanalýzy, jak v jednotlivostech doložili Nachmansohn a Pfister,¹⁹ a když apoštol Pavel v proslulém listu Korintským nade vše velebí lásku, chápe ji jistě v též „rozšířeném“ smyslu,²⁰ z čehož vyplývá jedině poučení, že svoje velké myslitele lidé neberou vždycky vážně, i když je údajně velice obdivují.

Tyto pudy lásky jsou v psychoanalýze podle svého hlavního rysu a podle svého původu označovány jako pudy sexuální. Většina „vzdělanců“ pocitovala toto pojmenování jako urážku a pomstila se za ni tím, že psychoanalýzu na oplátku zahrnula výtkou „pansexualismu“. Tomu, kdo sexualitu pokládá za něco pro lidskou přirozenost zahanbujícího a ponižujícího, nic zajisté nebrání, aby se uchýlil k vznešenějším výrazům eros a erotika. Byl bych tak mohl sám od začátku učinit a byl bych si tím ušetřil mnoho odporu vůči svým tvrzením. Ale nechť jsem to udělat, protože nerad dělám ústupky zbabělosti. Člověk nemůže vědět, kam až ho tato cesta dovede; povolí napřed v slovech a pak ponenáhlu i ve věci samé. Nemohu uznat, že by v tom byla nějaká zásluha, když se někdo za sexualitu stydí; řecké slovo

¹⁹ Nachmansohn, *Freuds Libidotheorie verglichen mit der Eroslehre Platons*, Intern. Zeitschr. f. Psychoanalyse, III, 1915; Pfister, tamtéž VII, 1921.

²⁰ „Kdybych mluvil jazyky lidskými i andělskými, ale lásku bych neměl, jsem jenom dunící kov a zvučící zvon“ atd.

eros, které má pohoršlivost zmírnit, není přece konec konců ničím jiným než překladem našeho láska, a celkem vzato, kdo dovede čekat, žádné ústupky dělat nepotřebuje.

Zkusíme to tedy s předpokladem, že vztahy lásky (neutrálně vyjádřeno: citové vazby) tvoří i podstatu ko-
lektivní duše masy. Pripomeňme si, že o těch u našich autorů není řeč. Co by jim odpovídalo, je zjevně skryto za zástěnou sugesce. Svoje očekávání opíráme především o dvě letmo se vynořující myšlenky. Za prvé, že masa je zřejmě udržována pohromadě nějakou silou. Které síle by však bylo možno tento účinek připisat spíš než erotu, který všechno ve světě sjednocuje? Za druhé, že člověk má dojem, když se jednotlivci v mase vzdávají své osobitosti a poddává se sugesci druhých, že to dělá proto, poněvadž v něm existuje potřeba být spíše ve shodě s nimi než v protikladu k nim, tedy snad přece „z náklonnosti“ k nim.

V

Dvě umělé masové formace: církev a armáda

Pripomeňme si z morfologie mas, že lze rozlišit velice různé druhy masových formací a při jejich utváření protichůdné směry. Existují masy velice pomíjivé a masy v nejvyšší míře trvalé; homogenní, skládající se ze stejných individuí, a nehomogenní; přirozené a uměle vytvořené, jejichž soudržnost má za předpoklad také vnější tlak; masy primitivní a masy vnitřně členěné, vysoce organizované. Ale z důvodů, které nemůžeme ještě plně objasnit, bychom rádi přisoudili obzvláštní význam určitému rozlišení, kterému naši autoři věnují spíš pozornost příliš malou; mám na mysli rozdíl mezi masami bez vůdce a masami, které vůdce mají. A v dokonalém protikladu k obvyklé praxi si za východisko svého zkoumání nevolíme nějakou relativně jednoduchou masu, nýbrž začneme s ní v masových formacích vysoce organizovaných, trvalých, uměle vytvářených. Nejzajímavějšími příklady takových formací jsou církev, společenství věřících, a armáda, vojsko.

Církev a armáda jsou uměle vytvářené masy, to znamená, že se vyvíjí určitý vnější tlak, aby byly uchráněny

před rozpadem²¹ a aby se zabránilo změnám v jejich struktuře. Jednotlivci zpravidla není dotazován, jestli do nějaké takové masové formace chce vstoupit, nebo to není ponecháno jemu na vůli; pokus o vystoupení z ní je zpravidla stíhán či přísně trestán, anebo je vázán na zcela určitě podmínky. Proč tyto společenské útvary mají zapotřebí tak zvláštních zabezpečovacích opatření, to zůstává toho času zcela stranou našeho zájmu. Naši pozornost poutá jen ta okolnost, že na těchto vysoce organizovaných, před rozpadem takto chráněných masových formacích se dají velice zřetelně rozpoznat jisté souvislosti, které jsou jinde daleko zahalenější.

V církvi — za vzor můžeme s výhodou zvolit církev katolickou — stejně jako v armádě platí přes všechnu rozdílnost obou formací tatáž fikce (iluze), že je tu v čele někdo — v katolické církvi Kristus, v armádě vojévůdce —, kdo všechny jednotlivce masy miluje stejnou láskou. Na této iluzi všechno závisí; kdyby se nechala padnout, církev zrovna tak jako armáda by se okamžitě rozpadla, pokud by to jen vnější tlak dovolil. U Krista je tato stejná láska předmětem výslovné výpovědi: Co-
koliv jste učinili jednomu z těchto mých nepatrných bratří, mně jste učinili. Vůči jednotlivcům věřící masy zaujímá vztah dobrotivého staršího bratra, je pro ně náhražkou otce. Všechny požadavky kladené na jednotlivce se odvozují od této Kristovy lásky. Církev prostupuje jistý demokratický rys, právě proto, že před Kristem jsou si všichni rovni, všichni mají stejný podíl na jeho lásce. Není to bez hlubokého důvodu, že se vyzdívá podobnost křesťanské obce s rodinou a že se věřící označují jako bratři v Kristu, to znamená bratři skrze lásku, kterou k nim Kristus chová. Je mimo pochybu, že vazba každého jednotlivce na Krista je i příčinou vazby, která je spojuje navzájem. Něco podobného platí i o armádě; vojévůdce je otcem, který všechny své vojáky stejně miluje, a proto jsou navzájem kamarády. Vojácko se od církve strukturálně odlišuje v tom, že je vytvářeno stupňovitou skladbou takovéhoto mas. Každý setník je jakoby vojévůdcem a otcem svého oddílu, každý poddůstojník vojévůdcem a otcem své čety. Podod-

²¹ Zdá se, že vlastnosti „stability“ a „umělého zformování“ u mas spadají v jedno nebo spolu alespoň vnitřně souvisejí.

bná hierarchie je sice vybudována i v církvi, nehraje v ní však tutéž ekonomickou roli, protože Kristu lze připisovat více vědění o jednotlivcích a více péče o ně než lidskému vojevůdci.

Proti tomuto pojetí libidinózní struktury armády bude právem namítnuto, že tu nenašly žádné místo ideje vlasti, národní slávy a jiné další, které jsou pro soudržnost armády tak významné. Odpověď zní, že to je jiný, ne už tak jednoduchý případ masové vazby, a jak ukazují příklady velkých vojevůdců, Caesara, Valdštejna, Napoleona, takovéto ideje nejsou pro existenci armády nepostradatelné. O možné náhradě vůdce nějakou vůdčí ideou a o vztazích mezi obojím pojednáme v krátkosti později. Zanedbání tohoto libidinózního faktoru v armádě, i tehdy, když není jediným účinným faktorem, představuje, jak se zdá, nejen teoretický nedostatek, ale i praktické nebezpečí. Pruský militarismus, který byl zrovna tak nep psychologický jako německá válka, musel asi udělat tuto zkušenost ve velké světové válce. Válečné neurózy, které rozkládaly německou armádu, byly ostatně z velké části rozpoznány jako protest jednotlivce proti roli, která mu byla v armádě přičtena, a na základě sdělení E. Simmela²² je možno tvrdit, že právě to, že prostý voják zakoušel v chování svých nadřazených nedostatek lásky, zaujímalo mezi motivy omečnění přední místo. Při správnějším hodnocení tohoto libidinózního nároku by byly pravděpodobně fantastické přísliby 14 bodů amerického prezidenta²³ nedošly tak snadno víry a onen velkolepý nástroj by se byl německým strategům nerozpadl v rukou.

Všimněme si, že v obou těchto uměle vytvářených masách je každý jednatel libidinózně vázán na jedné straně na vůdce (na Krista, na vojevůdce), na druhé straně pak na ostatní jednotlivce patřící k masě. Jaký je vzájemný vztah obou těchto vazeb, jestli jsou stejnorodé a rovnocenné, a jak by měly být psychologicky popsány, to musíme přenechat pozdějšímu zkoumání. Už nyní si však trůfáme vyslovit lehkou výtku našim au-

22 *Kriegsneurosen und Psychisches Trauma*, München 1918.

23 [„14 bodů“ Woodrowa Wilsona, vyhlášených 8. 1. 1918, obsahovalo hlavní myšlenky (jež později vedly k založení Společnosti národů) k zachování světového míru a ochraně svrchovanosti všech států.]

torům, že význam vůdce pro psychologii masy dostatečně nezhodnotili, zatímco my jsme se díky tomu, co jsme zvolili za první objekt našeho zkoumání, ocitli v situaci příznivější. Máme dojem, jako bychom byli na správné cestě, která může objasnit hlavní jevy kolektivní psychologie, nespodobu jednotlivce v masě. Jestliže u jednotlivce existuje tak vydatná citová vazba v dvojnásobném směru, nebude pro nás těžké, vyvodit z tohoto vztahu onu pozorovanou změnu a omezení jeho osobnosti.

Týmž směrem, k předstávě, že podstata masy tkví v libidinózních vazbách, které se v ní vytvářejí, poukazuje i fenomén paniky, který se dá nejlépe studovat na masách vojenských. Panika vzniká, když se taková masová začne rozkládat. Je charakterizována tím, že žádný rozkaz nadřazených už nedochází sluchu a každý se stará sám o sebe bez ohledu na ostatní. Vzájemné vazby přestaly a uvolňuje se obrovská, nesmyslná úzkost. I když bude pochopitelně opět nasnadě námitka, že věci se mají spíše obráceně, že totiž úzkost sama vzrostla natolik, že se mohla prosadit navzdory všem ohledům a vazbám. McDougall (str. 24) použil dokonce případu paniky (ovšem nikoli paniky vojenské) jako vzorového příkladu vystupňování afektu nákazou (*primary induction*), na které klade takový důraz. Ale tento racionalistický způsob vysvětlování se tu přece jen zcela míjí cílem. Je třeba právě vysvětlit, proč úzkost narostla do tak obrovských rozměrů. Příčinu nelze vidět ve velikosti nebezpečí, neboť je možné, že tatáž armáda, která nyní propadá panice, přestála předtím stejně velká i větší nebezpečí bezvadným způsobem, a patří přímo k podstatě paniky, že není v žádném poměru k hroziícímu nebezpečí a propuká často z nejnecitnějších podnětů. Když se jednatel v panické úzkosti začne starat o sebe na vlastní pěst, svědčí to o jeho poznání, že vymizely ony afektivní vazby, které pro něho až dotud nebezpečí snižovaly. A protože tváří v tvář nebezpečí stojí již nyní sám, jeví se mu ovšem plným právem větší. Věci se tedy mají tak, že panická úzkost předpokládá uvolnění libidinózní struktury masy a je oprávněnou reakcí na ně, a nikoli obráceně, že by libidinózní vazby masy zanikly účinkem úzkosti z nebezpečí.

Tyto poznámky nijak neodporují tvrzení, že úzkost v masě vzrůstá indukci (nákazou) do obrovských roz-

v něho vede i při neměním se nebezpečí k propuknutí paniky; spolu s vazbou na vůdce mizí — zpravidla — i vzájemné vazby jednotlivců vytvářejících masu. Masa se rozpadne v prach jako boloňská lahvička, které se ulomí špička.

Rozklad masy náboženské není tak snadno pozorovatelný. Před nedávnem se mi dostal do rukou jeden anglický román pocházející z katolických kruhů a doporučený londýnským biskupem, s názvem *When it was dark*²⁵ který obrátě, a jak se domnívám, výstižně líčil právě takovouto možnost a její následky. Román vypráví, jako by šlo o současnou událost, že se jakémusi spiknutí nepřítel Kristovy osoby a křesťanské víry podaří zaříditi, aby v Jeruzalémě byla objevena hrobka s nápisem, v němž Josef z Arimatie vyznává, že Kristovu mrtvolu z pietních důvodů třetí den po jejím pohřbení tajně z hrobu odstraní a pochoval na tomto místě. Tím je konec s Kristovým zmrtvýchvstáním a s jeho božskou přirozeností, a důsledkem tohoto archeologického objevu je otřesení evropské kultury a neobyčejný přírůstek všech násilných činů a zločinů, který vymizí, teprve když se podaří komplot falšovatelů odhalit.

To, co se tady objevuje při předpokládaném rozkladu náboženské víry, není úzkost, k níž chybí příslušná podhnutka, ale bezohledná a nepřátelské impulsy vůči druhým, které se do té doby díky stejné lásce Kristově nemohly projevit.²⁶ Vně této vazby zůstávají však i během Kristovy vlády ti jednotlivci, kteří nepatří k společenství víry, kteří ho nemilují a nejsou jím milováni; proto musí i náboženství, které se nazývá náboženstvím lásky, být tvrdé a necitelné vůči těm, kteří se k němu nehlásí. V podstatě je zajisté každé náboženství takovýmto náboženstvím lásky pro všechny, kteří jsou jeho účastníky, a každé má blízko ke krutosti a nesnášenlivosti vůči těm, kdo k němu nepatří. Ať už to člověku připadá osobně jakkoli zatěžko, nesmí to věřícím nijak moc vytýkat; nevěřící a lhostejní to mají v tomto bodě psychologicky o tolik lehčí! Jestliže se tato nesnášenlivost dnes

25 [Když bylo tma, 1903; autor C. Ranger Gull vydal knihu pod pseudonymem Guy Thorne.]

26 Srovnej s tím vysvětlení podobných jevů po zániku zemské panovnícké autority u P. Federna, *Die vatertlose Gesellschaft*, Wien 1919.

měří. McDougallovo pojetí dokonale vystihuje případy, kdy nebezpečí je reálně velké a kdy v mase neexistují žádné silné citové vazby, a takovéto podmínky jsou dány, když například v nějakém divadle nebo zábavním podniku vypukne požár. Poučný je však právě případ, o kterém jsme se zmínili výše a kterého jsme využili pro své účely, že totiž nějaký vojenský útvar propadne panice v okamžiku, kdy nebezpečí nijak nepřevýšilo obvyklou a často dobře snášenou míru. Nesmíme zajisté očekávat, že by význam, v jakém se používá slova „panika“, byl zřetelně vymezený a jednoznačný. Někdy se tak označuje každá masová úzkost, jindy zase i úzkost jednotlivce, jestliže přesahuje všechnu míru, a často se zdá, že toto označení je vyhazeno pro případy, kdy propuknutí úzkosti není podnětující příčinou dostatečně zdůvodněno. Jestliže pojímáme slovo „panika“ ve smyslu masové úzkosti, můžeme poukázat na jistou dalekosáhlou analogii. U jednotlivce je úzkost vyvolávána buďto velikostí nebezpečí nebo přerušením citových vazeb (libidózních obsazení); druhým případem je případ neurotické úzkosti.²⁴ Právě tak i panika vzniká buďto vystupňováním všem společného nebezpečí, anebo vymizením citových vazeb, které masu drží pohromadě, a tento druhý případ je analogický úzkosti neurotické. (Srv. myšlenkově bohatou a trochu fantastickou stať Bély v. Fel-szeghy: Panik und Pankomplex, „Imago“, VI, 1920.)

Jestliže se panika popisuje jako jeden z nejzřetelnějších výrazů kolektivní psychiky, „group mind“, tak jako to dělá McDougall (l.c.), dojde se k paradoxnímu závěru, že kolektivní duše masy likviduje při jednom ze svých nejnápadnějších projevů sebe samu. Je mimo jákolkoli pochybu, že panika znamená rozklad masy, má za následek vymizení všech ohledů, které jednotlivci tvořící masu berou jinak jeden na druhého.

Typický podnět k vypuknutí paniky odpovídá takto způsobu, jakým je zobrazen v Nestroyově parodii Hebelova dramatu *Judita a Holofernes*. Tam jeden bojovník zvolá: „Vojevůdce ztratil hlavu“, a nato se Asyřané dají na útěk. Někjaká forma ztráty vůdce, selhání víry

24 Viz *Vorlesungen*, XXV [GW XI; čes. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy*, in: *Vybrané spisy* I].

už neprojevuje tak surově a krutě jako v dřívějších stoletích, je z toho sotva možno vyvozovat, že se mravy lidí zmírnily. Příčinu je daleko spíš třeba hledat v nepopíratelném zeslábnutí náboženských citů a na nich závislých libidinózních vazeb. Jestliže na místo této náboženské vazby nastoupí nějaká jiná masová vazba, jak se to nyní, zdá se, dají vazbě socialistické, vyvine se vůči těm, kdo zůstanou vně, táž nesnášlivost jako ve věku náboženských bojů, a kdyby někdy mohly rozdíly vědeckých názorů nabýt pro masy podobného významu, opákoval by se též výsledek i při této motivaci.

VI

Další úkoly a pracovní směry

Zkoumali jsme doposud dvě umělé masové formace a shledali jsme, že jsou ovládnány citovými vazbami dvojího druhu, z nichž jedna, totiž vazba na vůdce, se zdá být — alespoň v těchto případech — základnější než druhá, vzájemná vazba jednotlivců patřících k masě.

Nuže, pokud jde o morfologii mas, bylo by toho zkoumání a k popisování ještě mnoho. Bylo by třeba vyjít od zjištění, že pouhé nakupení lidí není ještě žádoucí masou, pokud se v něm nevytvořily příslušné vazby, ale muselo by se přitom přiznat, že v libovolném nakupení lidí se tendence k vytvoření psychologické masy uplatní velmi snadno. Bylo by nutno věnovat pozornost rozmanitým více nebo méně stabilním masám, které vznikají spontánně, a studovat podmínky jejich vzniku a jejich rozpadu. Především by nás zaujal rozdíl mezi masami, které mají vůdce, a masami bez vůdce. Šlo by o to, jestli masy s vůdcem nejsou původnější a úplnější, jestli u ostatních mas nemůže být vůdce nahrazen nějakou ideou, nějakým abstraktním pojmem, jak k tomu tvoří přechod už náboženské masy, jejichž hlavou je určitá neprokazatelná bytost, a jestli tutéž náhradní funkci není s to plnit nějaká společná tendence, nějaké přání, které může být mnoha lidem společné. Toto abstraktní by se pak zase mohlo více či méně dokonale ztělesnit v osobě jakéhosi sekundárního vůdce, a z tohoto vztahu mezi ideou a vůdcem by vyplývaly zajímavé různosti. Vůdce nebo vůdčí idea by se mohly

uplatňovat také, aby se tak řeklo, negativním způsobem; nenávist vůči určité osobě nebo instituci by mohla mít podobně sjednocující účinek a vyvolávat podobné citové vazby jako pozitivní náklonnost. Vystává pak také otázka, jestli je vůdce pro povahu masy skutečně nepostradatelný, a všelijaké další otázky.

Ale všechny tyto problémy, které jsou eventuálně zčásti probírány i v literatuře věnované psychologii masy, nebudou s to odvést náš zájem od základních psychologických problémů, které pro nás vyvstávají v souvislosti s její strukturou. Zaujme nás především určitá úvaha, která by nás, jak se zdá, mohla dovést nejkratší cestou k důkazu, že tím, co masu charakterizuje, jsou právě libidinózní vazby.

Myslíme na to, jaké jsou obecně vzato afektivní postoje lidí k sobě navzájem. Podle proslulého Schopenhauera podobnoství o mrznoucích dikobrazech neznáší žádný z nich příliš důvěrnou blízkost druhého.²⁷

Jak psychoanalýza dosvědčuje, skoro každý dlouhodobější důvěrný vztah mezi dvěma osobami — manželský vztah, přátelství, vztah rodičů k dětem a dětí k rodičům²⁸ — hromadí v sobě usazeniny odmítavých, nepřátelských pocitů, které unikají vnímání jen díky vytěsnění. Nezahlenují se to projevuje, když se majitel firmy hádá se svým společníkem a když každý podřízený reptá na svého nadřízeného. Zrovna tak je tomu, i když lidé vytvářejí větší seskupení. Kdykoli se uzavřením sňatku spřízní navzájem dvě rodiny, pokládá se každá z nich oproti druhé za lepší nebo vznešenější. Každé ze dvou sousedních měst se stane druhému závistivým soupeřem; každý nepatrný kanton sáhne na sousední zemičku s pohrdáním. Kmeny, které jsou si nejpříbuznější, se

27 „Společnost dikobrazů se jednoho chladného zimního dne hleděla semknout hodně dohromady, aby se vzájemným teplem chránili před zmrznutím. Nicméně brzy začali navzájem počítovat svoje bodliny, což je pak zase od sebe oddálo. Když je nato potřeba tepla donutila opět se k sobě přiblížit, opakoval se i onen druhý bolestný pocit, takže byli mezi tímto dvojným utrpěním postrkování sem a tam, až našli určitou mírnou vzdálenost, v které to mohli nejlépe vydržet.“ (*Parega und Parahelena*, II. díl, XXXI. *Gleichnisse und Parabeln*.)

28 Snad s jedinou výjimkou, kterou představuje vztah matky k synovi, založený na narcismu; ten není narušován žádnou pozdější rivalitou a je zesilován určitým náběhem k sexuální objektivní volbě.

navzájem odpuzují, Jihoněmec nesnáší Severoněmce, Angličan všemožně pomlouvá Skota, Španěl opovrhne Portugalcem. To, že při větších rozdílech vzniká těžko překonatelný odpor, odpor galského plemene proti Germánům, Árijce proti Semitovi, bělocha vůči lidem barevné pleti, nás už přestalo udivovat.

Když nepřátelská hnutí směřují vůči osobám jinak milovaným, mluvíme o citové ambivalenci a vysvětlujeme si tento případ — jistě příliš racionalisticky — zájmovými konflikty, k nimž se právě při takových důvěrných vztazích naskýtají četné podněty. V nezahaleně vystupujících antipatiích a nechutích vůči cizím lidem v naší blízkosti můžeme rozpoznat výraz sebelásky, narcismu, který usiluje o své sebestvrzení a chová se tak, jako kdyby výskyt určité odchylky od vlastního individuálního zformování znamenal i kritiku těchto forem a požadavek jejich přetvoření. Proč se tak velká citlivost soustředila právě na tyto jednotlivosti vzájemné diference, nevíme; je ale nepopíratelné, že se v tomto chování lidí projevuje určitá pohotovost k nenávisi, agresivitě, jejíž původ je neznámý a v které bychom byli nakloněni spatřovat cosi elementárního.²⁹

Ale veškerá tato nesnášenlivost mizí, dočasně nebo trvale, v důsledku zformování masy a uvnitř jejích hranic. Pokud masová formace trvá nebo v okruhu, který zahrnuje, chovají se jednotlivci tak, jako kdyby byli na vzájem stejní, snázejí svéráznost druhého, cítí se mu rovni a nepocítují vůči němu žádný odpor. Takové omezení narcismu může být podle našich teoretických názorů vyvoláno jen jediným faktorem, libidinózní vazbou na jiné osoby. Sebelásce staví hráz jedině láska k něčemu vnějšmu, láska k objektům.³⁰ Vynoří se ihned otázka, jestli společenství zájmů už samo o sobě a bez jakéhokoli libidinózního přídatku nevede nutně k snášenlivosti vůči druhému a k ohledu na něj. Na tuto námitku odpovíme, že k trvalému omezení narcismu ta-

²⁹ V nedávno (1920) uveřejněném spisku *Za hranicemi principu slasti* [*Jenseits des Lustprinzips*] jsem se pokusil spojit polaritu lásky a nenávisi s předpokládaným protikladem životních pudů a pudů smrti a identifikovat sexuální pud jako nejčistší představitel právě oměch prvních, pudů života.

³⁰ Viz stať *Zur Einführung des Narzissmus*, 1914 [GW X; čes. *K uvědomění narcismu*, Vybrané spisy III]

kovýmto způsobem přece jen nedochází, protože tato tolerance nevydrží déle než bezprostřední prospěch, který člověk čerpá ze spolupráce druhého. Ale praktický význam této sporné otázky je menší, než by se snad soudilo, neboť zkušenost ukázala, že se v případě vzájemné spolupráce vytvářejí mezi soudruhy pravidelně i libidinózní vazby, které vztah mezi nimi prodlužují i za hranice toho, co přináší výhodou, a fixují jej. V společenských vztazích lidí dochází k témuž jevu, jaký psychoanalytické bádání zná už z vývojových proměn individuálního libida. Libido se přimyká k ukájení základních životních potřeb a volí si za své první objekty osoby, které jsou na něm zúčastněny. A tak jako u jednotlivce, působila i ve vývoji celého lidstva jako kulturní faktor navozující obrát od egoismu k altruismu jedině láska. A to jak pohlavní láska k ženě se všemi z ní vyplývajícími popudy chovat se šetrně k tomu, co ženě bylo milé, tak desexualizovaná, sublimovaná homosexuální láska k jinému muži, která navázala na společnou práci.

Když tedy v mase dochází k omezování narcistické sebelásky, jaké se mimo její okruh neuplatňuje, je to přesvědčivý poukaz na to, že podstata procesu, kterým masa vzniká, tkví v nových libidinózních vazbách mezi jejími příslušníky.

Nyní se tedy ale náš zájem upne k otázce, jakého druhu jsou tyto vazby uvnitř masy. V psychoanalytické teorii neuróz jsme se doposud zabývali skoro výlučně jen objektní vazbou takových erotických pudů, které sledují ještě přímé sexuální cíle. O takové sexuální cíle zjevně uvnitř masy jít nemůže. Máme tu co dělat s erotickými pudů, které jsou odvedeny od svých původních cílů, ale které se proto neprosazují s energií o nic menší. Nuže, jevy odpovídající odvrácení pudu od jeho sexuálního cíle jsme pozorovali už i v rámci obvyklých sexuálních obsazení objektů. Popsali jsme je jakožto stupně zamilovanosti a rozpoznali jsme, že k nim dochází na úkor Já dané osoby. Na tyto jevy zamilovanosti obrátíme teď soustavnější pozornost, v odůvodněném očekávání, že u nich odhalíme rysy, které lze přenést i na vazby vznikající v masových formacích. Kromě toho bychom však chtěli také zjistit, jestli onen druh obsazení objektu, jaký známe z pohlavního života, představuje jediný způsob citové vazby na druhou osobu, nebo jestli máme brát v úvahu i jiné takové mechanismy. Z psy-

choanalýzy se skutečně dovídáme, že existují ještě i jiné mechanismy citové vazby, takzvané *identifikace*, nedomácky nazvané a obtížně popsateľné procesy, jejichž zkoumání nás teď na jistou dobu odvede od tématu psychologie masy.

VII Identifikace

Identifikaci známe v psychoanalýze jako nejrannější projev citové vazby na jinou osobu. Hraje určitou roli v prehistorii oidipovského komplexu. Malý chlapec projevuje obzvláštní zájem o svého otce, chtěl by se stát a být takovým jako on, a nastoupit po všech stránkách na jeho místo. Řekněme klidně: volí si otce za svůj ideál. Toto chování nemá nic společného s pasivním či femininním postojem k otci (a k muži vůbec), je spíše povýšlivě mužské. Snáší se velice dobře s oidipovským komplexem, který právě pomáhá připravovat.

Současně s touto identifikací s otcem, ba možná už předtím, začalo se u chlapce vyvíjet patřičné objektívne obsazení opěrného typu, jehož objektem je matka. Projevují se tedy pak u něho dvě psychologicky rozdílné vazby, ve vztahu k matce veskrze sexuální obsazení objektu, ve vztahu k otci identifikace s příkladnou osobou. Obě vazby existují určitou dobu vedle sebe, aniž se navzájem ovlivňují nebo si překážejí. V důsledku nezadržitelne pokračujícího sjednocování duševního života se konečně setkají, a tímto splnutím vzniká normální oidipovský komplex. Chlapec zjišťuje, že mu u matky otec stojí v cestě; jeho identifikace s otcem dostává nyní nepřátelské zabarvení a vyúsťuje v přání nahradit otce i u matky. Identifikace je právě od počátku ambivalentní, může se právě tak obrátit ve výraz něžnosti jako v přání druhého odstranit. Projevuje se jako produkt první orální fáze libidinózní organizace, v níž si dítě cenný objekt své touhy přivítalo snědením a přitom jej jako takový ničilo. Kanibal utkvívá, jak známo, na tomto bodě; své přátele miluje k sežrání, a nepožírá ty, které nemůže mít nějakým způsobem rád.³¹

31 Viz *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* [GW V; čes. *Tři pojednání k teorii sexuality*; in: *Výbrané spisy III*] a Abraham: *Untersuchungen über die frühesten prägenitale Entwicklungsstufen der Libido*, Intern. Zeitschr. f. Psychoanalyse, IV, 1916, také jeho *Klinische Beiträge zur Psychoanalyse*, Intern. Psychoanalyt. Bibliothek, sv. 10, 1921.

Osud této identifikace s otcem se později snadno ztratí z očí. Může se pak stát, že dojde k převrácení oidipovského komplexu, že chlapec zaujme femininní postoj, při kterém se mu otec stává objektem, od něhož očekávají uspokojení přímé sexuální pudy, a v tomto případě se identifikace s otcem stala předchůdnou fází objektívne vazby na otce. Totéž platí s odpovídajícími změnami také pro malou dcerušku.

Rozdíl mezi takovou identifikací s otcem a volbou otce za objekt se dá snadno vyjádřit jednoduchou formulí. V prvním případě je otec tím, čím by chlapec chtěl být, ve druhém případě tím, co by chtěl mít. Jde tedy o rozdíl spočívající v tom, jestli se vezba týká Já jako subjektu, anebo jeho objektu. První případ je možný i před jakoukoli volbou objektu. Daleko obtížnější je názorně vysvětlit tento rozdíl z metapsychologického hlediska. Rozpoznáváme pouze, že identifikace směřuje k tomu, utvářet vlastní Já podobně jako ono druhé Já, které bylo přijato za „vzor“.

Při tvorbě neurotických příznaků nacházíme identifikaci vpletenou do složitějších souvislostí. Malé děvčátko, případ, na který se teď chceme soustředit, vyprodukuje stejný chorobný symptom jako jeho matka, například též trýznivý kašel. K tomu může dojít různými způsoby. Buďto jde o identifikaci, která vyplývá z oidipovského komplexu a která znamená nepřátelské přání matku nahradit, a symptom vyjadřuje objektívne lásku k otci; realizuje nástup na místo matky způsobem, který je ovlivněn vědomím viny: chtěla jsi být matkou, teď jsi jí alespoň v utrpení. To je pak úplný mechanismus hysterické tvorby symptomů. Anebo je symptom shodný se symptomem milované osoby (tak jako například Dora v „Zlomku analýzy případu hysterie“³² imituje kašel otce); potom můžeme situaci popsat jediné tak, že *identifikace nastoupila namísto volby objektu, že se objektívne volba regresně změnila v identifikaci*. Slyšeli jsme už, že identifikace je nejrannější a nejpůvodnější formou citové vazby; v podmínkách tvorby symptomu, tedy v podmínkách vytěsnění a vlády mechanismů nevědomí, se často stává, že volba objektu se opět zvrací v identifikaci, že tedy Já bere na sebe vlastnosti objektu. Pozoruhodné je, že při těchto identifikacích Já kopíruje v jednom přípa-

dě osobu nemilovanou, ale ve druhém osobu milovanou. Musí nám být také nápadné, že v obou případech je identifikace díleč a v největší míře omezená, že přejímá jen jediný rys objektu.

Existuje ještě třetí, obzvlášť častý a významný případ tvorby symptomů, kdy objektívni vztah ke kopírované osobě nehraje při identifikaci vůbec žádnou roli. Když například v penzionátu jedna z dívek dostane od člověka, kterého potají miluje, dopis, který vzbudí její žárlivost a na něj reaguje hysterickým záchvatem, pak se na některé z jejích přítelkyň, které o věci vědí, tento záchvat přenesou, jak říkáme, psychickou infekcí. Jde tu o mechanismus identifikace na základě možnosti a přání otcinout se v stejné situaci. Ostatní by také chtěly mít nějaký tajný milostný poměr a přijímají pod vlivem vědomí viny i s tím spojené utrpení. Bylo by nesprávné tvrdit, že si symptomem přivlastňují ze soucitu. Naopak, souciti vzniká teprve z identifikace, a důkazem toho je fakt, že k takovéto infekci nebo imitaci dochází i za okolností, kdy lze mezi oběma osobami předpokládat ještě méně předechozí sympatie, než kolik jí normálně bývá mezi přítelkyněmi z penzionátu. Jedno já postřehlo u druhého já významnou analogii v jednom určitém bodě, u našeho příkladu v stejné citové dispozici, na to navazuje identifikace v tomto bodě a pod vlivem patologické situace se tato identifikace přесouvá na symptom vyvořený oním druhým já. Identifikace prostřednictvím symptomu stává se takto znakem pro určitý specifický rys obou já, který má zůstat vytěšněný.

Poučení, které jsme načerpali z těchto tří pramenů, můžeme shrnout v tom smyslu, že identifikace je za prvé původní formou citové vazby na objekt, že se z ní za druhé regresivním pochodem stává náhražka za nějakou libidimózní objektívni vazbu, díky jakési introjekci objektu do vlastního já, a za třetí, že může vzniknout ve vztahu k osobě, která není objektem sexuálních pudů, při každém novém postřehu nějakého společného rysu. Čím závažnější je tento společně sdílený rys, tím větší vyhlídka na úspěch musí mít tato díleč identifikace, která takto představuje počátek nové vazby.

Nyní už tušíme, že vzájemná vazba jednotlivců patří k masu má povahu právě takovéto identifikace na základě závažného společného afektivního postoje,

a můžeme se domnívat, že tímto společným rysem je vazba na vůdce. Jiné tušení nám napovídá, že jsme problém identifikace zdaleka nevyčerpali, že tu stojíme před oním jevem, který psychologie označuje jako „vcitování“ a který má největší podíl na našem porozumění pro to, co přesahuje sféru vlastního já, tedy pro jiné osoby. Ale chceme se tu omezit jen na nejbezprostřednější afektivní účinky identifikace a jejich význam pro náš intelektuální život hodláme rovněž ponechat stranou.

Psychoanalytické zkoumání, které už příležitostně zaútočilo i na obtížnější problémy psychóz, nám bylo s to odhalit identifikaci i v některých jiných případech, které nejsou bez dalšího přístupné našemu porozumění. Proberu tu podrobně dva z těchto případů, které nám poslouží jako materiál pro naše další úvahy.

Geneze mužské homosexuality je ve velké řadě případů takováto: Mladý muž byl neobyčle dlouho a neobyčle silně fixován ve smyslu oidipovského komplexu na svoji matku. Konečně nadejde po prodělané pubertě přece jen doba, kdy má matku zaměnit za jiný sexuální objekt. Tu pak dojde k náhlému obratu; miládkovi svoji matku neopustí, nýbrž identifikuje se s ní, přeměňuje se v ni a hledá nyní objekty, které mu mohou nahradit vlastní já a které může právě tak milovat a pečovat o ně, jako to předtím sám zakusil od matky. Toto je hojně se vyskytující proces, který může být potvrzen, jak často jen si budeme přát, a to ovšem zcela nezávisle na tom, co soudíme o organické hnací síle a motivech oné náhlé proměny. Nápadná je na této identifikaci její vydatná účinnost, proměňuje já podle vzoru dosavadního objektu v určité neobyčejně závažné složce, v jeho sexuální povaze. Přitom se tohoto objektu samého já vzdává; jestli úplně nebo jen v tom smyslu, že v nevědomí objekt zůstane uchován, to tu nehodláme rozebírat. Identifikace s objektem, kterého se jedinec vzdal nebo který ztratil a který touto identifikací má být nahrazen, introjekce tohoto objektu do vlastního já, není pro nás ovšem už žádnou novinkou. U malého dítěte se takový pochod příležitostně dá bezprostředně pozorovat. Přednědávno bylo v časopise „Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse“ publikováno pozorování ukazující, jak dítě, které bylo nešťastně ze ztráty kočíc-

ky, bez okolků prohlásilo, že je samo kočička, a ve shodě s tím lezlo po čtyřech, nechtilo jíst u stolu atd.³³ Jiný příklad takové introjkece objektu nám poskytl analýza melancholie, což je choroba, k jejíž nejnepřípadnějším příčinám patří právě skutečná nebo afektivní ztráta milovaného objektu. Hlavním znakem těchto případů je kruté sebesnižování pacientova Já, spojené s neúprosnou sebekritikou a hořkými výčitkami adresovanými sobě samému. Z analýz vyplynulo, že toto hodnocení a tyto výčitky platí v podstatě onomu objektu a představují pomstu pacientova Já vůči němu. Stín objektu padl na vlastní Já, řekl jsem na jiném místě.³⁴ Introjkece objektu je tu zcela zřetelně patrná.

Tyto melancholie nám však ukazují ještě i něco jiného, co se právě může stát závažným pro naše pozdější úvahy. Ukazují nám, že Já je tu rozděleno, že se rozpadá ve dvě části, z nichž jedna zuřivě vystupuje proti druhé. Tato druhá část, toť právě ta, která byla proměněna introjkecí a pojala do sebe ztracený objekt. Ale ani ona část, která se projevuje s takovou krutostí, nám není něčím neznámým. Zahrnuje svědomí, kritickou instanci uvnitř Já, která se i v normálních dobách vůči tomu Já stavěla kriticky, jenomže nikdy ne s takovouto neúprosností a s takovouto nespravedlivostí. Museli jsme už dříve při různých příležitostech (*Narcissismus, Truchlení a melancholie*) předpokládat, že se v našem Já vyvíjí takováto instance, která se může od ostatního Já oddělit a dostat se s ním do konfliktu. Označili jsme ji jako „jáský ideál“ a připsovali jsme jí jakožto její funkce sebezpozorování, morální svědomí, snovou cenzuru a hlavní vliv při vytěšňování. Řekli jsme, že je dědičkou prapůvodního narcismu, při němž dětské Já samo sobě postačovalo. Z vlivů okolí přejímá poněkud požadavky, které toto okolí klade na dané Já a kterým toto Já nemůže vždy dostát, takže tam, kde člověk se svým Já nemůže být sám spokojen, má přece jen možnost najít uspokojení v jáském ideálu, který se z tohoto

33 Markuszewicz, *Beitrag zum autistischen Denken bei Kindern*. Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, VI, 1920.

34 *Trauer und Melancholie*, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre IV, 1918 [GW X; čes. *Truchlení a melancholie*, in: Vybrané spisy III].

Já vydělit. Při bludu spočívajícím v předstávě, že je člověk pozorován, — konstatovali jsme dále — se zřetelně projevuje rozpad této instance a přitom se odhaluje její původ, odvoditelný z vlivů autorit, především z vlivu rodičů.³⁵ Nezapomněli jsme však uvést, že míra oddálení tohoto jáského ideálu od aktuálního Já je u jednotlivých lidí značně rozdílná, a že u mnohých osob tato diference uvnitř jejich Já nejde dále než u dítěte.

Ale než budeme moci tento materiál zužitkovat k pochopení libidinózní organizace masy, musíme ještě obrátit zřetel na některé jiné vzájemné vztahy mezi objektem a Já.³⁶

VIII Zamilovanost a hypnóza

Jazykový úzus zůstává dokonce i ve svých rozmarech věren určité skutečnosti. Tak označuje sice slovem „láska“ velice rozmanité citové vztahy, které i my teoreticky shrnujeme pod pojmem láska, ale je poté zase na pochybách, jestli tato láska je láskou ve vlastním, správném, pravém smyslu, a poukazuje tak uvnitř fenoménu lásky na celou stupnici možností. Nebude nám takové zatěžko tyto možnosti rozpoznat i při našem pozorování.

V řadě případů není zamilovanost ničím jiným než obsazením objektu sexuálními pudy za účelem přímého

35 *Zur Einführung des Narcissismus*, I. c. [česky: *K uvedení narcismu*, Vybrané spisy III].

36 Vím velice dobře, že jsme těmito příklady převzatými z patologie podstatu identifikace nevyčerpali, a že jsme tak část oné záhady, kterou představuje vznik mas, ponechali nedotčenou. Zde by musela nastoupit o mnoho důkladnější a obsáhlejší psychologická analýza. Od identifikace vede cesta přes napodobení k veitění, to znamená k porozumění mechanismu, který nám vůbec umožňuje zaujetí stanoviska k cizímu duševnímu životu. Také na projevech určité existující identifikace by to bylo ještě mnoho k vysvětlování. Mezi jiným má identifikace ten následek, že člověk brzdí agrese vůči osobě, s kterou se identifikoval. Že jí šetří a pomáhá jí. Studiem takových identifikací, na jakých je založeno například klanové společenství, dospěl Robertson Smith k překvapivému výsledku, že se opírají o viru přisuzující všem jakousi společnou substanci [*Kinship and Marriage*, 1885], a že proto také mohou být vytvářeny společným pojidáním pokrmů. Tento rys dovoluje spojit takovou identifikaci s prehistorií lidské rodiny, jak jsem se jí pokusil vydedukovat ve spise *Tolem a tabu*.

sexuálního ukojení a toto obsazení také dosažením cíle zamíká; to je to, co se označuje jako všední, smyslná láska. Ale jak známo, libidinózní situace zůstává jen zřídka takto jednoduchá. Jistota, s níž člověk mohl počítat s opětným prožitím práve vyhaslé potřeby, musela být zajisté nejbližším motivem pro to, aby se sexuálnímu objektu dostalo obsazení trvalého, aby byl „milován“ i v mezidobích, kdy potřeba neexistuje.

K tomu přistupuje druhý moment, který má původ ve velice pozoruhodné vývojové historii lidského erotického života. V první fázi, uzavřené většinou už ve věku pěti let, našlo dítě v jedné části rodičovského páru první objekt lásky, na který se jednotně upjaly všechny jeho sexuální pudy dožadující se ukojení. Vytěšnění, k němuž poté došlo, přinutilo je vzdát se většiny těchto dětských sexuálních cílů a jako jeho důsledek zůstala tu hluboká proměna vztahu k rodičům. Dítě zůstalo i nadále na rodiče vázáno, ale vázáno pudy, které je nutno označit jako pudy „zbrzděné ve vztahu k cíli“. City, které od této doby chová k těmto milovaným osobám, jsou označovány jako „něžné“. Je známo, že v nevědomí zůstávají dřívější „smyslné“ tendence ve větší nebo menší intenzitě uchovány, takže původní celistvý proud v jistém smyslu existuje i nadále.³⁷

V pubertě nastupují, jak známo, nová, velice intenzivní hnutí směřující k přímým sexuálníím cílům. V nepřiznivých případech zůstávají jakožto smyslné tendence odloučena od přetrvávajících „něžných“ citových zaměření. Máme pak před sebou obraz, jehož obě stránky jisté směry literatury tak rády idealizují. U muže se projevují blouznivé náklonnosti k svrchovaně uctívaným ženám, které ho však nepodněcují k sexuálnímu styku, a potentní jen ve vztahu k jiným ženám, které „nemiluje“; kterých si málo váží nebo jimiž dokonce pohrdá.³⁸ Častěji se nicméně dospívajícímu zdaří jistá míra syntézy oně od smyslnosti oproštěné, nebeské lásky a lásky smyslné, pozemské, a jeho vztah k sexuálnímu objektu

³⁷ Viz *Sexualtheorie*, I. c. [česky: *Tri pojednání k teorii sexualitivy*, Vybrané spisy III].

³⁸ *Über die allgemenste Erniedrigung des Liebeslebens*, Sammlung, 4. Folge, 1918 [GW VIII, čes. jako 2. část stati *Příspěvky k psychologii milostného života*, Vybrané spisy III].

se vyznačuje spolupůsobením nebrzděných pudů a pudů ve vztahu k cíli zbrzděných. Podle podílu něžných pudových hnutí, zbrzděných co do cíle, lze měřit i intenzitu zamilovanosti v protikladu k čistě smyslné tužbě.

V rámci této zamilovanosti upoutal od počátku naši pozornost jev sexuálního přeceňování, ona skutečnost, že milovaný objekt je do jisté míry ušetřen kritiky a že všechny jeho vlastnosti jsou hodnoceny výše než vlastnosti osob nemilovaných nebo výše než v době, kdy milován nebyl. Při trochu účinnějším vytěšnění nebo zneuznávání smyslných tendencí vzniká iluze, že objekt je milován i smyslně právě jen kvůli svým duševním přednostem, zatímco ho naopak těmito přednostmi vybavilo eventuálně teprve prvotní smyslné zalíbení v něm.

Onou tendencí, která tu úsudek falšuje, je tendence k *idealizaci*. Tím je nám ale orientace usnadněna; rozpoznáváme, že k objektu se tu zaujímá stejný postoj jako k vlastnímu Já, že tedy v zamilovanosti se na objekt přenáší větší míra narcistického libida. Při některých formách erotické volby je dokonce očividné, že objekt slouží k tomu, aby nahradil vlastní nedosažený jáský ideál. Je milován kvůli dokonalostem, o něž člověk usiloval pro svoje vlastní Já a kterých by nyní chtěl k uspokojení svého narcismu dosáhnout touto oklikou.

Jestliže sexuální přeceňování a zamilovanost dosáhnou ještě vyššího stupně, nelze se už ve výkladu tohoto obrazu zmýlit. Hnutí pudící k přímému sexuálnímu ukojení mohou nyní být zcela potlačena, jak se to například pravidelně stává při blouznivé lásce dospívajícího chlapce; Já se stává stále nenáročnějším, skromnějším, objekt stále velkolepějším, cennějším; zmocňuje se posíleze veškeré sebelásky zamilovaného Já, takže přirozeným důsledkem tu je jeho sebeobětování. Objekt, aby se tak řeklo, Já zcela pohltí. Rysy pokory, omezení vlastního narcismu, sebeпоškození se vyskytují u každého případu zamilovanosti; v extrémním případě jsou pouze vystupňovány a následkem toho, že smyslné nároky ustoupily do pozadí, ovládnou zcela pole.

K tomu dochází obzvláště snadno při nešťastné, nenaplnitelné lásce, protože při každém sexuálním ukojení sexuální přeceňování přece jenom vždy znovu zeslábne. Současně s touto „oddaností“, s níž se Já obětuje

jáského ideálu. Celá situace je v hypnóze jen ještě zřetelnější a vystupňovanější, takže by bylo účelnější vysvětlovat zamilovanost hypnózou než naopak. Hypnotizér je jediným objektem, na žádný jiný se vedle něho nebere zřetel. To, že hypnotizované Já snovým způsobem prožívá, co on požaduje a tvrdí, nám připomíná, že jsme opomněli uvést mezi funkcemi jáského ideálu také funkci ověřování reality.⁴⁰ Žádný div, že Já pokládá nějaký vjem za reálný, když se psychická instance, které jinak připadá úkol ověřování reality, za tuto realitu zaručuje. K extrémní rylosti, s níž dané jevy vystupují, přispívá dále i naprostá nepřítomnost hnutí nezbrzděných co do svých sexuálních cílů. Hypnotický vztah je neomezená zamilovaná oddanost s vyloučením sexuálního ukojení, zatímco při zamilovanosti je takové ukojení přece jen pouze dočasně odsunuto a zůstává v pozadí jako pozdější možnost.

Na druhé straně můžeme ale také říci, že hypnotický vztah je — smí-li se použít tohoto výrazu — jakousi masovou formací ve dvou. Hypnóza není žádný vhodný srovnávací objekt pro masovou formaci, protože je s ní spíše tožná. Izoluje nám z komplikované struktury masy jeden prvek, chování jednotlivce příslušejícího k masě ve vztahu k vůdci. Tímto číselným omezením se hypnóza odlišuje od masové formace, právě tak jako se od zamilovanosti liší zase odpadnutím přímých sexuálních hnutí. Potud zaujímá mezi nimi střední pozici.

Je zajímavé, že právě sexuální tendence v směřování k cíli zbrzděné jsou s to vytvářet tak trvalé vzájemné vazby lidí. To je však snadno vysvětlitelné skutečností, že nejsou schopny plného ukojení, zatímco nebrzděná sexuální hnutí energetickým vybitím při dosažení každého momentálního sexuálního cíle neobyčejně zesílí. Smyšlné lásce je souzeno v ukojení vyhasnout; aby mohla déle trvat, musí být od začátku smíšena s čistě něžnými, to znamená ve vztahu k cíli zbrzděnými složkami, nebo u ní musí k takovému přeměně dojít.

Hypnóza by nám záhadu libidinózní konstituce masy hladce vyřešila, kdyby sama neobsahovala ještě také ry-

40 Viz *Metapsychologische Ergänzung zur Traumlehre*, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, IV, 1918. [GW X] Zdá se nicméně, že oprávněnost přisouzení této funkce jáskému ideálu připouští určitou pochybu, která vyžaduje podrobný rozbor.

objektu a která se už nijak neodlišuje od sublimované oddanosti nějaké abstraktní ideji, funkce připadající jáskému ideálu zcela selhávají. Kritika, kterou vykonává tato instance, mlčí; všechno, co objekt dělá a požaduje, je správné a mimo jakoukoli výtku. Svědomí se vůči všemu, co je objektu na prospěch, nemůže nijak uplatnit; v zaslepení lásky se člověk bez lítosti stane i zločincem. Celou situaci je možno beze zbytku shrnout v jedinou formuli: *Objekt nastoupil na místo jáského ideálu.*

Rozdíl mezi identifikací a zamilovaností v jejich nejvyšších formách, které jsou označovány jako fascinace, zamilované porobení, se dá nyní snadno popsat. V prvním případě se Já obohacuje o vlastnosti objektu, tento objekt „introjikuje“, abychom použili výrazu ražného Ferenczim,³⁹ v druhém případě je ochuzeno, odezdalo se objektu, dalo tomuto objektu zabrat místo své nejdůležitější složky. Při bližším uvážení si nicméně brzy uvědomíme, že takové vylíčení uměle vytváří neexistující protiklady. Z ekonomického hlediska tu nebeží o ochuzení nebo obohacení, i extrémní zamilovanost je možno popsat tak, že si Já objekt přivtěloilo introjicí. Možná že podstatu věci vystihuje spíše jiné rozlišení. V případě identifikace byl objekt ztracen nebo se ho Já vzdalo; je pak znovuvytvořen uvnitř Já, toto Já se proměňuje zčásti podle vzoru ztraceného objektu. V druhém případě zůstal objekt uchován a je jako takový milujícím Já na jeho útraty nadměrně obsazen. Ale i toto pojetí je s to vyvolat pochyby. Je vůbec tak jisté, že identifikace předpokládá, aby obsazení objektu bylo likvidováno, nemůže dojít k identifikaci i tam, kde objekt zůstal uchován? A ještě než se pustíme do rozboru této ošemetné otázky, může nám už svitnout, že podstatu těchto vzájemných vztahů vystihuje jiná alternativa, jestli totiž *objekt je dosazen na místo vlastního Já, nebo na místo jáského ideálu.*

Od zamilovanosti není zjevně nijak daleko k hypnóze. Shoda obojího bije do očí. Tatáž pokorná poddanost, poddanost, nekritičnost vůči hypnotizérovi jako vůči milovanému objektu. Totéž zbavení jakékoli vlastní iniciativy; není pochyb, hypnotizér nastoupil na místo

39 [S. Ferenczi, *Introjektion und Übertragung*, 1909.]

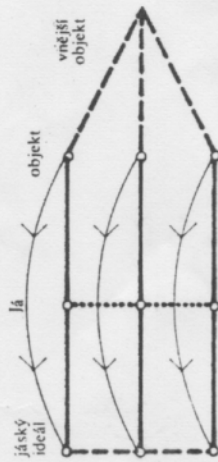
Z iluze, že jsme touto formulí záhadu masy vyřešili, se budeme těšit jen krátce. Vzápětí nás nevyhnutelně uvede z klidu připomínka, že jsme v podstatě akceptovali odkaz na záhadu hypnózy, na níž je ještě tolik nevyřešeného. A nyní nám zase jiná námitka ukazuje cestu dál.

Můžeme si říci, že ony vydatné afektivní vazby, které uvnitř masy rozpoznáváme, plně dostačují k vysvětlení jednoho z jejích rysů, jímž je nedostatek samostatnosti a iniciativy u jednotlivce, shodnost jeho reakce s reakcí všech ostatních, zkrátka jakési jeho zredukování na masové individuum. Ale když masu nahlížíme jako celek, lze u ní pozorovat ještě i něco dalšího: rysy oslabení intelektuálního výkonu a nebrzděné afektivity, neschopnost umírněnosti a odkladu, sklon k překračování všech mezí v projevech citu a k plnému vybití tohoto citu jedním, toto a všechno tomu podobné, co nacházíme u Le Bona tak působivě vylíčené, vytváří zřetelný obraz regrese psychické aktivity na nižší stupeň, tak jak to vidáme u divochů nebo u dětí, aniž nás to u nich nějak udiví. Takováto regrese patří zejména k podstatě obyčejných mas, kdežto u mas výsoce organizovaných, umělé formovaných jí může být, jak jsme slyšeli, ve značné míře zabráněno.

Vzniká v nás takto dojem, že tu máme před sebou stav, při kterém osamocené citové hnutí a osobní intelektuální akt jednotlivce jsou příliš slabé, než aby se dokázaly samy prosadit, a musejí veskrze jen vyčkávat, až by se jim dostalo posily tím, že budou obdobně opakovány druhými. To nám připomíná, jak mnoho z těchto jevů závislosti patří k normální konstituci lidské společnosti, jak málo originality a osobní odvahy se v ní najde, v jak velké míře bývá každý jednotlivec ovládan postojí kolektivní duše masy, které se projevují jako racionální zvláštnosti, stavovské předsudky, veřejné mínění a podobně. Záhadu sugestivního vlivu se pro nás vysvětlovává, když připustíme, že takovýto vliv nevyvíjí jenom vůdce, ale každý jednotlivec na každého dalšího jednotlivce, a začneme si vytykat, že jsme vztah k vůdci jednostranně zdůraznili, ale druhý faktor, faktor vzájemné sugesce, nepřiměřeně odsunuli do pozadí.

sy, které se tomuto dosavadnímu racionálnímu vysvětlení — při němž je pojmána jako zamilovanost s vyloučením přímých sexuálních tendencí — přece jen vzpěčují. Je třeba uznat, že ještě mnohé na ní zůstává neepochopeno a mysticky zahaleno. Obsahuje navíc jisté ochromení pramenící ze vztahu nesmírně mocné bytosti k bytosti bezmocně vydané všanc, což snad vytváří přechod k úlekové hypnóze zvířat. Způsob, jakým je navozena, a její vztah k spánku nejsou zcela pochopitelné, a záhadný výběr osob, které jsou pro ni vhodné, zatímco jiné se jí zcela vzpěčují, poukazuje na nějaký dosud nepoznaný moment, který se v ní realizuje a jenž snad umožňuje teprve, aby se v ní příslušné libidinózní postoje projevíly v tak čisté formě. Pozoruhodné je také, že se často morální svědomí hypnotizované osoby může dokonce i při jinak úplné sugestivní poddajnosti ukázat rezistentním. Ale to má možná příčinu v tom, že při hypnóze, tak jak je většinou praktikována, může zůstat uchováno povědomí, že běží jen o hru, o nepravdivou reprodukci jiné, životně daleko závažnější situace.

Dosavadními rozbory jsme však už plně připraveni k tomu, abychom formulovali pravidlo určující libidinózní konstituci masy. Takové masy alespoň, jak jsme o ní doposud uvažovali, která tedy má vůdce a nemohla díky příliš velké „organizovanosti“ nabýt sekundární vlastnosti vyznačujících individuum. *Takováto primární masa představuje jistý počet jednotlivců, kteří na místo svého jáského ideálu dosadili jeden a týž objekt a následkem toho se navzájem identifikovali ve svém já.* Tato situace se dá graficky znázornit:

Po této úvaze nabádající ke skromnosti budeme nakloněni popřát sluchu jinému hlasu, který nám slibuje vysvětlení vycházející z jednodušších předpokladů. Takový hlas nacházím v bystré knize W. Trottera o stádním pudu, u níž lituji pouze, že nezůstala zcela nedotčena antipatiemi, jež rozpoutala poslední velká válka.⁴¹

Trotter odvozuje ony psychické fenomény, které byly u masy popsány, z jistého stádního instinktu (*gregariousness*), který je lidem vrozen stejně jako ostatním zvířecím druhům. Tato stádnost představuje biologicky jakousi analogii a dovršení mnohobuněčnosti, ve smyslu teorie libida tedy jakýsi širší projev libidinózně podmiňného sklonu všech stejnorodých živých bytostí spojovat se v stále rozsáhlejší jednotky.⁴² Jednotlivec se cítí neúplný (*incomplete*), když je sám. Projevem tohoto stádního instinktu je podle zmíněného autora už úzkost malého dítěte. Nesouhlas se stádem znamená totiž jako odloučení od něho, a jedinec se mu proto úzkostlivě vyhýbá. Stádo však odmítá všechno nové a nezvyklé. Stádní instinkt má být čímsi primárním, dále už neanalyzovatelným (*which cannot be split up*).

Pudy (instinkty), které Trotter pokládá za primární, tvoří tuto řadu: pud k sebeprosažení, vyživovací, hlavní a stádní pud. Poslední z nich se podle něho ocitá často v situaci, kdy stojí proti ostatním. Charakteristickými vlastnostmi stádního živočicha, *gregarious animal*, jsou prý vědomí viny a pocit povinnosti. Ze stádního instinktu pramení podle Trottera i ony vytěšňující síly, které psychoanalýza odhalila v lidském já, a tudíž zrovna tak i odpory, na které naráží lékař při psychoanalytické terapii. Řeč vědci prý za svůj význam své schopnosti umožňovat vzájemné dorozumění uvnitř stáda, na ní je z velké části založena i vzájemná identifikace jedinců.

Tak jako Le Bon soustředil svůj zájem převážně na pomíjivé masové formace a McDougall na stabilní společenské útvary, tak Trotter učil středem svého zájmu nejvíceobecnější celky, v jakých žije člověk, tento *zoon politikon*, a označil, v čem tkví jejich psychologický zá-

⁴¹ W. Trotter, *Instincts of the Herd in Peace and War*, London 1916, druhé vydání.

⁴² Viz moji stať *Jenseits des Lustprinzips*, 1920 [GW XIII]

klad. Stádní pud však pro Trottera nepotřebuje být z ničeho odvozován, neboť ten pojímá jako primární a dále neanalyzovatelný. Jeho poznámka, že Boris Sidis odvozuje stádní pud ze sugestibility, je pro jeho koncepci naštěstí zbytečná; je to vysvětlení podle známého, neuspokojivého vzoru, a obrácení této věty, tak že by sugestibilita byla naopak produktem stádního instinktu, by mi připadalo mnohem zřejmější.

Ale proti Trotterovu vylíčení se dá namítnout ještě větším právem než proti oněm ostatním rozborům, že na roli vůdce v mase bere příliš malý zřetel, zatímco my se přece jen přikláníme spíše k opačnému názoru, že podstatu masy nelze pochopit, jestliže se vůdce pomine. Stádní instinkt vůbec nepochopíme, jestliže se vůdce pomine, ten se ke stádu jen náhodně připojuje, a s tím souvisí i to, že od tohoto pudu nevede žádná cesta ani k potřebě Boha; stádu chybí pastýř. Kromě toho lze však Trotterovo vylíčení psychologicky zpochybnit, to znamená, že možno přinejmenším pokládat za pravděpodobné, že stádní pud není neanalyzovatelný, není primární v témž smyslu jako sebezáchovný pud a pud pohlavní.

Sledovat ontogenezi stádního pudu není přirozeně snadné. Pro úzkost malého dítěte, když je ponecháno samo, kterou Trotter pojímá právě jako projev tohoto pudu, se nabízí nicméně spíše jiný výklad. Tato úzkost se vztahuje k matce, později pak k jiným důvěrně známým osobám, a je výrazem nespokojené touhy, s níž si dítě neví ještě co počít, než že jí promění v úzkost.⁴³ Úzkost osamělého malého dítěte nebývá také zkonejšena spátením libovolné jiné bytosti „ze stáda“, nýbrž to, že se objeví takový „cizí“ tvor, jím naopak teprve vyvolává. U dítěte se dále dlouho nedá pozorovat nic, co by souviselo s nějakým stádním instinktem nebo s pocitem přináležitosti k mase. Takový pocit se vytváří ve vícečlenném domácím dětském kolektivu nejprve na základě dě vztahu dětí k rodičům, a sice jako reakce na počáteční závist, s kterou starší dítě přijímá dítě mladší. Starší dítě by jistě rádo nového sourozence žárlivě vytlačilo, drželo ho dál od rodičů a oloupilo o všechna práva, ale vzhledem ke skutečnosti, že i toto dítě — jako všechna

⁴³ Viz *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* [GW XI; čes. Přednášky k úvodu do psychoanalýzy, in: Vybrané spisy I], přednášku XXV o úzkosti.

ta, která přijdou po něm — se těší stejně lásce rodičů, a protože ono samo nemůže setrvat ve svém nepřátelském postoji bez vlastní škody, je přinucováno k identifikaci s ostatními dětmi a v dětském houfu se vytváří pocit příslušnosti ke kolektivu nebo pocit souzářezitosti, který se pak dále rozvíjí ve škole. První požadavek vyplývající z tohoto reaktivního výtvoru je požadavek spravedlnosti, požadavek, aby se se všemi zacházelo stejně. Je známo, jak hlasitě a neúplatně se tento nárok projevuje ve škole. Když už dítě nemůže samo mít před druhými přednost, nemá se přece jen aspoň dostávat přednosti žádnému z nich ze všech. Tuto přeměnu a nahrazení žárlivosti kolektivním citěním, jak k tomu dochází v domácím a školním kolektivu, by bylo možno pokládat za něco nepravděpodobného, kdyby stejný proces nebyl později pozorován znovu v jiných situacích. Pomyšleme jen na houf blouznivě zamilovaných žen a dívek, které se tlačí kolem pěvce nebo pianisty po jeho vystoupení. Jistě by každá z nich měla sklon na druhou žárlit, ale vzhledem k jejich počtu a s tím spojené nemožnosti dosáhnout cíle své zamilovanosti od toho upouští, a místo aby si začaly navzájem rvát vlasy, jednájí jako jednotná masa, vzdávají oslavovanému hold společnými akcemi a byly by možná rády, kdyby se mohly o jeho kafe navzájem podělit. I když byly původně sokyněmi, mohly se ve společné lásce k téměř objektu spolu identifikovat. Když nějaká pudová situace připouští, jak to bývá obvyklé, různá vyústění, nedeme nijak překvapení, že je realizováno to z nich, s kterým je spojena možnost určitého uspokojení, kdežto jiné vyústění, dokonce i bezprostřednější se nabízející, zůstalo vyloučeno, protože reálné podmínky při něm dosažení tohoto cíle nepřipouští.

To, co se pak později ve společnosti projevuje jako společný duch, *esprit de corps* atd., nezapře svůj původ z prvotní závislosti. Nikdo nemá chít vyniknout nad ostatní, každý má být stejný a mít stejně. Sociální spravedlnost má mít ten smysl, že si člověk sám mnohé odříká, aby se toho nemusel vzdát i ostatní, nebo což je totéž, aby to nemohli požadovat. V tomto požadavku rovnosti jsou kořeny společenského svědomí a smyslu pro povinnost. Nečekaným způsobem se odhaluje u syfilitických v jejich úzkosti z infekce, kterou nás psychoanalýza

naučila chápat. Úzkost těchto nebožáků odpovídá jejich prudkému vzpěčování proti nevědomému přání rozšířit svoji infekci na ostatní, neboť proč by měli být jen oni sami nakaženi a z tak mnoha věcí vyloučeni, a ostatní nikoli? Také onen krásný příběh o Šalomounově rozsudku má totéž jádro. Když jedné ženě dítě zemřelo, nemá ani druhá mít živé dítě. Podle tohoto přání je rozpoznána ta, kterou ztráta postihla.

Sociální cit se tedy zakládá na přeměně citu zprvu nepřátelského v pozitivně akcentovanou vazbu, která má povahu identifikace. Pokud jsme prozatím s to do tohoto procesu vidět, zdá se nám, že tato přeměna se uskutečňuje pod vlivem společné něžné vazby na nějakou osobu stojící mimo masu. Naše analýza identifikace se nám samým nejvíce nijak vyčerpávající, ale pro náš přítomný úmysl bude stačit, když se vrátíme ještě k onomu jednomu rysu, že totiž je požadováno, aby si všichni následně byli postaveni na roveň. Už při rozboru obou umělé vytvářených masových formací, církve a armády, jsme slyšeli, že jejich předpokladem je, aby všichni byli jedním, totiž vůdcem, stejně milovaní. Nezapomínejme však, že požadavek rovnosti masy platí jen pro jednotlivce, kteří k ní patří, a pro vůdce nikoli. Všichni jednotlivci si mají být navzájem rovni, ale všichni chtějí být jedním ovládní. Mnoho sobě rovných, kteří se navzájem mohou identifikovat, a jeden jediný jim všem nadřazený, to je situace, jakou nacházíme realizovanou v životaschopné masě. Můžeme si tedy dovolit Trotterovo tvrzení, že člověk je *zvířetem žijícím v tlupě*, že je v tom smyslu, že je spíše *zvířetem žijícím v tlupě*, že je jednotlivcem tvořícím součást tlupy dirigované nějakým vůdcem.

X

Masa a prapůvodní tlupa

V roce 1912 jsem přebral hypotézu Ch. Darwina, že prapůvodní formou lidské společnosti byla tlupa neomezeně ovládaná silným samcem. Pokusil jsem se ukázat, že osudy této tlupy zanechaly nevyhladitelné stopy v dědictví lidské historie, speciálně pak, že vznik totalitárního mýtu, který v sobě zahrnuje počátky náboženství, mravnosti a sociální diference, souvisí s násilným u-

ponenáhu a vřdycky takřkajíc jen částečně vyděličo ze staré kolektivní psychologie masy. Pokusíme se ještě naznačit, co bylo východiskem tohoto vývoje.

Další úvaha nás vzápětí upozorňuje, v kterém bodě toto tvrzení potřebuje být poopraveno. Individuální psychologie musí být spíše zrovna tak stará jako kolektivní psychologie masy, neboť od počátku existovala dvojí psychologie, psychologie individuů patřících k mase a psychologie otce, náčelníka, vůdce. Jednotlivci tvořící masu byli právě tak vázání, jak je vidíme vázané dnes, ale otec prapůvodní tlupy byl svobodný. Jeho intelektuální akty byly i při tomto osamocení silné a nezávislé, jeho vůle neměla zapotřebí, aby byla posilována vůlí druhých. V důsledku toho také předpokládáme, že jeho Já bylo málo libidinózně vázáno, nemiloval nikoho mimo sebe, a jiné pouze v té míře, v jaké sloužili jeho potřebám. Jeho Já nemělo v sobě nic přebytečného, čeho by se bylo vzdávalo ve prospěch objektů.

Na prahu lidské historie byl právě on oním *radčlověkem*, kterého Nietzsche očekával teprve od budoucnosti. Ještě i dnes mají jednotlivci v mase zapotřebí iluze, že jsou stejně a spravedlivě milováni vůdcem, vůdce sám však nikoho jiného milovat nepotřebuje, může být povahou pánovité, absolutně narcistický, ale musí být sebejistý a samostatný. Vime, že láska staví narcismu hráze, a mohli bychom ukázat, jak se právě díky tomuto svému účinku stala kulturním faktorem.

Praotec tlupy nebyl ještě nesmrtelný, jak se jim stal později díky tomu, že z něho byl vytvořen Bůh. Když zemřel, musel být nahrazen někým jiným; na jeho místo nastoupil pravděpodobně jeden z nejmladších synů, který byl až do té doby jednotlivcem splývajícím s masou jako kterýkoli jiný. Musí tu tedy existovat možnost, aby se psychologie odpovídající mase byla s to změnit v individuální psychologii, musí se najít podmínka, za jaké k takové přeměně snadno dochází, podobně jako se u včel z nějaké larvy může vyvinout místo dělnice královna. Tady si lze představit pouze jedině: Praotec zabraňoval svým synům v ukojení jejich přímých sexuálníh hnutí; donucoval je k abstinenci a v důsledku toho k citovým vazbám na něho a na sebe navzájem, které mohly takto vznikat z tendencí zbrzděných ve vztahu k sexuálnímu cíli. Do masové psychologie je takřkajíc

smrcením náčelníka a s přeměnou prvotní tlupy v bratrskou obec.⁴⁴ Je to sice jen hypotéza jako tak mnohé jiné, kterými se prehistorikové pokoušejí osvětlit temno pravěku — „just so story“.⁴⁵ označil ji zertovně jeden nikoli nepřívětivý anglický kritik —, ale domnívám se, že je pro takovou hypotézu čestným úspěchem, když se ukáže, že je s to vnášet souvislost a pochopení do stále nových oblastí.

Lidské masy nám znovu předvádějí onen dobře známý obraz mimořádně silného jedince uprostřed zástupu navzájem stejných druhů, jak ho v sobě obsahuje i naše představa o prapůvodní tlupě. Psychologie této masy, jak ji známe z oněch často zmíněných popisů, — vymezení vědomé osobnosti jednotlivce, stejnosměrná orientace myšlenek a citů, převládání afektivity a nevědomého psychična, tendence k okamžité realizaci vynořujících se úmyslů — to všechno odpovídá stavu regrese k primitivní duševní činnosti, jak bychom ji právě přisoudili oné prapůvodní tlupě.⁴⁶

Masa se nám takto jeví jako znovuoživení prapůvodní tlupy. Tak jako je pračlověk virtuálně obsažen v každém jednotlivci, tak se může prapůvodní tlupa znovu vytvořit z libovolného lidského davu, všude, kde lidé obvykle ovládá tendence k vytváření mas, rozpoznáváme v ní přetrvávání pravěké tlupy. Musíme usoudit, že psychologie masy je nejstarší lidskou psychologií; to, co jsme při zanedbání všech kolektivních pozůstatků izolovali jako individuální psychologii, se teprve později,

⁴⁴ *Totem und Tabu*, 1912 — 1913 in *Imago*, knižně 1913, 4. vydání 1925 [GW IX]

⁴⁵ [R. Kipling, *Just So Stories*, 1902, knížka povídek pro mládež.]

⁴⁶ To, co jsme předtím popsali v obecné charakteristice lidí, musí pro prapůvodní tlupu platit obzvláště. Vůle jednotlivce byla příliš slabá, činná se neodvažoval. Neuplatňovaly se celkem žádné jiné impulzy než impulsy kolektivní, existovala jediné společná vůle, žádná vůle jednotlivá. Představa si netroufala přeměnit se ve vůli, pokud nebyla posilena vnímáním jejího obecného rozšíření. Tato slabost představuje je vysvětlitelná intenzitou všem společné citové vazby, ale k tomu přistupují i stejné životní okolnosti a neexistence soukromého majetku jakožto faktory vedoucí k stejnosti psychických aktů u jednotlivců. — Ani u vyměňování potřeb není vyloučeno, jak lze pozorovat u dětí a vojáků, aby byly odbývány společně. Jedinou mimořádně závažnou výjimku představuje sexuální akt, při němž je třetí přinejmenším přebytný, v krajním případě pak je odsouzen k mučivému vyčkávání. O tom, jak sexuální potřeba (genitální ukojení) reaguje proti stádním tendencím, viz níže.

vháněl. Příčinou masové psychologie se v poslední instanci stala právě jeho sexuální žárlivost a netolerantnost.⁴⁷

Pro toho, kdo se stal jeho nástupcem, vznikla i možnost sexuálního ukojení a tím i možnost vyvázat se z podmínek masové psychologie. Fixace libida na ženu, možnost ukojení bez odkladu a bez střádání energie způsobily, že sexuální tendence zbrzděné ve vztahu k cíli ztratily význam, a nechaly narcismus vystoupit vždy na stejnou výši. K tomuto vztahu mezi láskou a utvářením charakteru se ještě vrátíme v dodatečné poznámce.

Vyzvedněme ještě jako obzvlášť poučné, v jakém vztahu k struktuře prapůvodní tlupy je to, čím je — nehledě na donucovací prostředky — udržována pohromadě uměle formovaná masa. U vojska a církve jsme viděli, že je to uměle vyvolávaná představa, že vůdce všechny jednotlivce miluje stejným a spravedlivým způsobem. To je však vyložene idealistické přeformování vztahů existujících v prapůvodní tlupě, v níž všichni synové věděli, že jsou praotcem stejným způsobem pronásledováni a v stejné míře se ho báli. Už nejbližší další forma lidské společnosti, totemistický klan, má právě za předpoklad takovéto přeformování, na němž jsou založeny všechny společenské povinnosti. Nezničitelná síla rodiny jakožto přirozeného kolektivního útvaru se zakládá na tom, že tento nutný předpoklad stejné otcovy lásky v ní skutečně může být realizován.

Ale od vysvětlení, které masu vyvozuje z prapůvodní tlupy, očekáváme ještě víc. Má nám také přiblížit všechno to, co v utváření mas zůstává stále ještě nepochopené a tajemné a skrývá se za záhadnými slůvky hypnóza a sugesce. A domnívám se, že je toho také schopno. Vzpomeňme si, že hypnóza má v sobě cosi bezprostředně budícího úzkosti; tento rys něčeho, co budí úzkost, poukazuje však na něco starého a dobře známého, co propadlo vytěšnění.⁴⁸ Pomyšleme jen na to, jakým způ-

47 Lze možná také předpokládat, že zapuzení synové, když byli od otce takto odloučeni, přešli od vzájemné identifikace k homosexuální ob-
jektní lásce, a tak právě nabýli svobody, aby otec dokázal zabít. [Srov.
Totem a tabu, kap. IV, odd. 5, GW IX.]

48 *Das Unheimliche*. Imago V (1919). [GW XII.]

sobem se hypnóza vyvolává. Hypnotizér tvrdí, že vládně jakousi tajuplnou mocí, která příslušný subjekt připravuje o vlastní vůli, nebo co znamená totéž, subjekt si toto o něm myslí. Tato tajuplná moc — populárně ještě často označovaná jako živočišný magnetismus — musí být totožná s onou silou, která primitivům platí za zdroj tabu, která vyznačuje z králů a náčelníků a činí nebezpečným přiblížit se jim (*mana*). Hypnotizér chce tedy být tím, kdo touto silou vládne, a jakým způsobem jí dá-
vá projevit se? Tak, že příslušnou osobu vyzve, aby se mu dívala do očí; typickým postupem je, že hypnotizuje svým pohledem. Právě pohled na náčelníka je však pro primitiva nebezpečný a nesnesitelný, jako později pro smrtelníka patření na božstvo. Ještě Mojžíš musí dělat mezi svým lidem a Jehovou prostředníka, protože lid by pohled na Boha nesnesl, a když se vrací zpět, poté co byl v přítomnosti Boha, jeho tvář září, část „many“ se přenesla i na něho, tak jako se u primitivů přenáší na prostředníka.⁴⁹

Hypnóza může být ovšem vyvolána i jinými způsoby, což mate a dalo podnět k všelijakým nevyhovujícím fyziologickým teoriím, může být vyvolána například upřesněným zahleděním na nějaký lesklý předmět nebo na sloucháním monotónnímu šumu. Ve skutečnosti tyto metody slouží jen k odvrácení a upoutání vědomé pozornosti. Je to stejná situace, jako kdyby byl hypnotizér dané osobě řekl: Teď se zabývejte výhradně mou osobou, ostatní svět je zcela nezajímavý. Bylo by jistě technicky nevhodné, kdyby hypnotizér opravdu takto mluvil; subjekt by byl takovou řečí vytržen ze svého nevědomého postoje a podnícen k vědomému odporu. Ale když se hypnotizér vystřihá toho, aby obrátil vědomé myšlené subjektu na svoje záměry, a pokusná osoba se ponoří do činnosti, při níž jí svět musí připadat nezajímavý, dochází k tomu, že nevědomě skutečně soustřeďuje veškerou svoji pozornost na hypnotizéra a zaujme vůči němu postoj hypnotického raportu, přenosu. Ne-
přímé metody hypnotizování mají tedy, podobně jako některé techniky vtipu, ten výsledek, že zabraňují určitým způsobům rozdělení psychické energie, které by průběh nevědomého pochodu narušovaly, a vedou na-

49 Viz *Toiem a tabu* a prameny tam citované.

konec k stejnému cíli jako přímé ovlivnění upřeným pohledem nebo hlazením.⁵⁰

Ferenczi správně vyvodil, že příkazem spát, kterého se často užívá k navozování hypnózy, se hypnotizér staví na místo rodičů. Vyslovil názor, že je třeba rozlišovat dvojitý druh hypnotizování, jeden lichoťně chlácholivý, který spojoval s mateřským modelem, a druhý výhrůžný, který přisoudil otci.⁵¹ Nuže, příkaz spát nepředstavuje při hypnóze nic jiného než výzvu odpoutat od světa veškerý zájem a soustředít ho na osobu hypnotizérova; subjekt ho také tak chápe, neboť právě toto odpoutání zájmu od světa tvoří psychologickou charakteristiku spánku a na něm se zakládá příbuznost spánku s hypnotickým stavem.

Těmito procedurami probouzí tedy hypnotizér u subjektu kus jeho archaického dědictví, které vycházelo vstříc i rodičům a kterému se dostalo individuálního znovuoživení ve vztahu k otci, totiž představu o mimofádně mocné a nebezpečné osobnosti, vůči níž bylo možno zaujmout jediné pasivně-masochistický postoj, které se člověk musel bezvolně podřítit, a být s ní sám, „přijít jí na oči“, se zdálo být ošemetnou opovržlivostí. Jenom takto asi si můžeme představovat vztah jednotlivce z prapůvodní tlupy k praotci. Jak víme z jiných reakcí u jednotlivců se osobní způsobilost k znovuoživení takových dávných situací uchovala v proměnlivé míře. Povědomí, že hypnóza je přece jen pouze hrou, živým obnovením oněch starých dojmů, může nicméně zůstat uchováno a zajišťovat, že proti příliš vážným důsledkům hypnotického ochromení vůle by se hypnotizovaný vzepřel.

50 Situace, kdy určitá osoba je nevědomě zaměřena na hypnotizéra, zatímco se vědomě zaměřená stále stejnými nezajímavými jemy, má určitý protějšek v něčem, k čemu dochází v psychoanalytické terapii, a ten si tu zaslouží zmínky. V každé analýze se stane nejméně jedenkrát, že pacient tvrdší, že teď mu ale určitě nic nenapadá. Je to volně asociace vážnou a obvyklé podněty, jakými se uvádějí v chod, selhávají. Když terapeut naléhá, vynutí si nakonec přiznání, že pacient myslí na vyhlídku z okna ordinace, na tapetu na zdi, kterou vidí před sebou, nebo na plynovou lampu, která visí ze stropu místnosti. Člověk pak ihned ví, že pacient podléhá přenosu, že je upoután zatím ještě nevědomými myšlenkami, které se vztahují na lékáře, a vidí, jak vážnutí pacientových asociací zmizí, jakmile jen mu bylo podáno toto vysvětlení.

51 Ferenczi, *Introjektion und Übertragung*, Jahrbuch f. psychoanalytische u. psychopathol. Forschungen, I, 1909.

To, co vytváření mas má v sobě nutkavého a úzkost budícího, jak se to ukazuje v sugestivních jevech, jež k nim patří, může tedy být jistě právem spojováno s tím, že svým původem souvisí s prapůvodní tlupou. Vůdce masy je pořád ještě ovládána neomezenou silou, masa chce být pořád ještě ovládnána neomezenou silou, potrpí si v nejvyšším stupni na autoritu, a podle Le Bonovy formulace prahne po tom, aby si ji někdo podmanil. Ideálem, který vládne Já namísto jáského ideálu, je pro masu praotec. Hypnóza má plné právo na označení: masa o dvou osobách; sugesci je pak možno definovat jako přesvědčení, které není založeno na vnímání a myšlenkové práci, nýbrž na erotické vazbě.⁵²

XI Instance uvnitř lidského Já

Když člověk zaměří souhrnný pohled na život dnešního jednotlivce a má přitom v paměti navzájem se doplňující popisy autorů zabývajících se psychologijí mas, mohl by tvářit v tvář komplikacím, které se tu ukazují, ztratit odvalu k nějakému shrnujícímu vylíčení. Každý jednotlivec je součástí mnoha mas, mnohonásobně vázan identifikací, a vybuďoval svůj jáský ideál podle nejrozličnějších vzorů. Každý se takto podílí na mnoha masových psychikách, na psychice své rasy, stavu, společenských skupin, státu, k němuž přísluší, atd., a důležitostí daného vírou, státní, k němuž přísluší, atd., a může se nadto dopracovat k jistému kousku samostatnosti a originality. Tyto stálé a trvanlivé masové útvary jsou méně nápadné než ony rychle zformované, pomíjivé masy, podle kterých Le Bon rozvinul svoji skvělou charakteristiku kolektivní duše masy, a právě v těchto hlukách, efemérních masách, které vytvářejí jakoby nadstavbu oněch prvních, dochází k onomu divu, že to,

52 Stojí za vyzvednutí, zdá se mi, že rozbor shrnuté v této kapitole má k tomu, abychom se od *bernhelmovského* pojetí hypnózy vrátili k naivnímu staršímu pojetí. Podle Bernheima je třeba hypnotické fenomeny odvozovat od dále nevyvětleného momentu sugesci. My docházíme k závěru, že sugesci je dle mých jevem hypnotického stavu, který má svoje dobré zdůvodnění v nevědomě uchované dispozici z prehistorie lidské rodiny.

ponchat nerozřešený.⁵⁴ Každá z psychických diferenciací, které jsme poznali, představuje nové zřízení psychických funkcí, stupňuje jejich labilitu a může se stát východiskem funkčního selhání, onemocnění. Takto jsme zrozením udělali krok od naprosto soběstačného narcismu k vnímání proměnlivého vnějšího světa a k počátku procesů, které vedou k nalezení objektu, a s tím je spojeno, že tento nový stav nejme s to trvale snést, že ho periodicky odbouráváme a ve spánku se vracíme k divějšímu stavu bez dráždicích vzruchů, v němž se od objektů odvracíme. Jsme přitom ovšem poslušni pokynu zevního světa, který nás periodickým střídáním dne a noci zbavuje dočasně největší části dráždicích podnětů, jejichž působení jsme vystaveni. Žádné takové omezení neexistuje u druhého, pro patologii významnějšího příkladu. V průběhu svého vývoje jsme realizovali rozlišení svého duševního vybavení v koherentní Já a v to, co bylo ponecháno mimo ně jako nevytvořené vytěsněné obsahy, a víme, že stabilita tohoto nového vývojového výdobytku je vystavena ustavičným otřesům. Ve snu a v neuróze se to, co bylo takto vyloučeno, domáhá vstupu, buší na brány střežené příslušnými odpory, a v bdělém stavu zdraví používáme všelijakých zvláštních triků, abychom vytěsněné mohli s obejitím odporů a se ziskem slasti přijmout dočasně do svého Já. Vtip a humor, zčásti i komično vůbec, mohou být studovány právě v tomto světle. Každému znalci psychologie neuróz se vybaví podobné příklady menšího významu, ale spěchám, abych se dostal k zamýšlené aplikaci našich rozborů.

54 Trauer und Melancholie, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, IV, 1916—18. Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, 4. Folge. [GW X, čes. *Truchlění a melancholie*, in: Vybrané spisy III; viz závěr stau.]

55 Totem und Tabu [GW IX, kap. IV, odd. 5]

v čem jsme právě rozpoznali individuální vývojové možnosti, beze zbytku, i když jen dočasně, zaniká.

Pochopili jsme tento podivný jev tak, že jednotlivci se vzdávají svého jáského ideálu a zaměňují ho masovým ideálem ztělesněným ve vůdci. Mohli bychom pro upřesnění dodat, že div není ve všech případech stejně velký. Odlíšení Já a jáského ideálu nepokročilo u mnoha jednotlivců moc daleko, obojí ještě snadno splyne v jedno, a Já si často uchovalo divější narcistickou samolibost. Volba vůdce je těmito okolnostmi značně usnadňována. Stačí často, když má v obzvlášť výrazné a čisté formě typické vlastnosti těchto jednotlivců a když působí dojemem větší síly a větší libidinózní svobody, potřeba dožadující se nějakého silného jedince v čele mu pak vyjde vstříc a vybaví ho onou mimořádnou převahou, na jakou by si možná jinak nemohl činit žádný nárok. Ostatní, jejichž jáský ideál by se byl jinak nemohl ztělesnit v jeho osobě bez jisté korektury, jsou pak strženi „sugescí“, to znamená imitací.

Rozpoznáváme, že to, čím jsme byli s to přispět k vysvětlení libidinózní struktury masy, spočívá v podstatě v rozlišení Já a jáského ideálu a v onom dvojím druhu vazby, který je tím umožňován — identifikace a dosazení objektu na místo jáského ideálu. Předpoklad takové instance v lidském Já, jakožto první krok analýzy tohoto Já, musí prokazovat svoji oprávněnost krok za krokem v nejrozmanitějších oblastech psychologie. Ve svém spise „K uvedení narcismu“⁵³ jsem shrnul, co se na podporu tohoto rozlišení dalo uvést především z patologického materiálu. Lze však očekávat, že se jeho význam při dalším pronikání do psychologie psychózá ukáže být mnohem větší. Uvažme, že Já se tady ve vztahu k jáskému ideálu, který se z něho vyvinul, ocitá v situaci objektu a že na tomto novém jevišti uvnitř samotného Já se možná opakují všechny ty procesy vzájemného působení, které jsme v teorii neuróz poznali mezi vnějším objektem a Já pojímaným jako jediný celek.

Chci nyní sledovat jen jeden z důsledků, které se mohou vyvodit z tohoto stanoviska, a pokračovat tím v rozboru problému, který jsem na jiném místě musel

53 Jahrbuch der Psychoanalyse, VI, 1914, Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, 4. Folge [GW X, čes. *K uvedení narcismu*, in: Vybrané spisy III]

val se v tomto podstatném bodě stýkají se slavnostmi primitivů, které vyúsťují pravidelně ve výstřednosti všeho druhu, při nichž bývají překračovány i jinak nejspvětější zákony. Jáský ideál zahrnuje však soubor všech omezení, kterým se Já má podřizovat, a proto by opětně splynutí ideálu s Já muselo být velkolepou slavností pro toto Já, které by pak opět jednou smělo být spokojeno samo se sebou.⁵⁶

Vždycky, když něco v Já splývá s jáským ideálem, vzniká pocit triumfu. Jako výraz napětí mezi Já a jáským ideálem může být chápán i pocit viny (a pocit méněcnosti).

Existují jak známo lidé, u nichž celková nálada periodicky kolísá od nadměrné stísněnosti přes jistý střední stav k zvýšenému pocitu pohody, a tyto výkyvy se vyznačují různě velkými amplitudami, počínaje rozdíly, které jsou právě jen ještě rozeznatelné, až po ony extrémní, které jako melancholie a mánie zasahují do života postižených nanejvýš trýznivě nebo rušivě. Zdá se, že v typických případech těchto cyklických poruch nálady nehrají vnější podněty žádnou rozhodující roli; z vnitřních motivů nenacházíme u těchto nemocných nic víc nebo nic jiného než u všech jiných. Stalo se proto zvykem posuzovat tyto případy jako nepychogenní. O jiných, zcela podobných případech cyklické poruchy nálad, u kterých se ale dá snadno najít souvislost s psychickými traumaty, bude řeč později.

Příčiny těchto spontánních výkyvů nálady jsou tedy neznámé; do mechanismu onoho procesu, při němž melancholie je vystřídána mánií, nám chybí náhled. Toto by tudíž byli nejspíš oni nemocní, o kterých by mohla platit naše domněnka, že jejich jáský ideál dočasně splývá s Já, když předtím vládl obzvlášť přísně.

Abychom předešli nejasnostem, je třeba zdůraznit: Na půdě naší analýzy Já je mimo pochybu, že u pacienta postiženého mánií Já a jáský ideál splynuly, takže se daná osoba může v triumfální a nezávisle bujaré, žádnou sebekritikou nerušené náladě těšit z vymizení zábran, ohledů a vnitřních výčitek. Méně evidentní, ale

56 Trotter vyvozuje vytřešnění ze stádního pudu. Jestliže jsem v *Uvedení narcismu* řekl, že vytvoření ideálu je ze strany Já podmínkou vytřešnění, jde spíše o překlad do jiného vyjadřovacího způsobu než o odlišné tvrzení.

přece jen hodně pravděpodobné je, že žalostný stav melancholikův je výrazem ostré rozrůžky mezi oběma instancemi Já, při níž nadměrně nedůtklivý ideál bezohledně vyjadřuje svůj odsudek příslušného Já bludnou představou vlastní nicotnosti a sebesnižováním. Otázkou je jenom, jestli příčina těchto změněných vztahů mezi Já a jáským ideálem má být hledána ve výše předpokládaných periodických vzpouřách proti této nové instituci, nebo jestli se odpovědnost za to má připsat jiným podmínkám. Zvrat v mánií není žádným nutným rysem melancholické deprese. Existují prostě, jednorázově i periodicky se opakující melancholie, které nikdy tento osud nemají. Na druhé straně se vyskytují i melancholie, u kterých etiologická role připadá zjevně konkrétním podnětům. Jsou to melancholie vznikající po ztrátě nějakého milovaného objektu, ať už k ztrátě došlo jeho smrtí, nebo v důsledku okolností, které si vynutily, aby libido bylo z daného objektu staženo. I takováto psychogenní melancholie může rovněž vyústit v mánií a tento cyklus se může i několikrát opakovat, zrovna tak jako u melancholie, která se zdá být spontánní. Situace je tedy dost neprůhledná, zvlášť když melancholie byly doposud psychoanalyticky zkoumány jen v nemnoha formách a případech.⁵⁷ Rozumíme prozatím jedině těm případům, při nichž se nemocný objektu vzdal, protože ten se ukázal nehodným jeho lásky. Objekt je pak znovuvytvořen uvnitř jeho Já identifikací a přísně souzen jáským ideálem. Výčitky a projevy agrese vůči objektu projevují se pak jako melancholické sebeobviňování.⁵⁸

Také na takovouto melancholii může navázat zvrat v mánií, takže tato možnost představuje moment nezávislý na ostatních rysech patologického obrazu.

Nevidím nicméně žádnou nesnáž v tom, když by se o momentu periodické vzpoury Já proti jáskému ideálu uvažovalo u obou druhů melancholie, u melancholie psychogenní stejně jako u melancholie spontánní.

57 Srov. Abraham, *Ansätze zur psychoanalytischen Erforschung und Behandlung des manisch-depressiven Irreseins* atd., 1912, in: *Klinische Beiträge zur Psychoanalyse*, 1921.

58 Přesněji řečeno: skrývají se za výčitkami adresovanými vlastnímu Já, dodávají jim stálosti, houževnatosti a nevyvratnosti, jakými se právě melancholikovo sebeobviňování vyznačuje.

U spontánních melancholií je možno předpokládat, že jáský ideál má sklon k obzvláštní přislosti, která má pak automaticky za následek jeho dočasné suspendování. U psychogenních melancholií by zase Já bylo podnětem k vzpouře špatným zacházením, kterého se mu dostává ze strany jeho ideálu, když došlo k identifikaci s nějakým zavrženým objektem.

XII Dodatky

V průběhu zkoumání, které nyní dospělo k předběžnému závěru, se nám otevřely i různé vedlejší cesty, po nichž jsme se zprvu nehodlali pouštět, ale na kterých nám kynula možnost lepšího pochopení určitých věcí. Něco z toho, co jsme takto pominuli, chceme nyní doatečně probrat.

A) Rozlišení mezi jáskou identifikací a mezi nahrazením jáského ideálu objektem je zajímavě ilustrováno oběma uměle vytvořenými masovými formacemi, které jsme studovali na začátku, vojskem a křesťanskou církví.

Je zřejmé, že voják přijímá za ideál svého nadřízeného, tedy vlastně armádního velitele, zatímco se sobě rovnými se identifikuje a z této shody jednotlivých Já odvozuje závazky soudružství, pokud jde o poskytování vzájemné pomoci a podřízení se o majetek. Stává se ale směšným, když se chce identifikovat s vojévůdcem. Myslivec ve *Valdštejnově táboru* si kvůli tomu právě tropí žerty ze strážmistra:

*Jak chrchlá a jak odplivuje,
to každý z vás zdárně imituje!...*

Jinak v katolické církvi. Každý křesťan miluje Krista jako svůj ideál a cítí se s ostatními křesťany spjat díky identifikaci. Ale církev od něho požaduje víc. Má se nadto identifikovat s Kristem a milovat ostatní křesťany tak, jak je miloval Kristus sám. Církev tedy požaduje v obou bodech doplnění oné libidinózní pozice, která je dána vytvořením masy. Tam, kde došlo k volbě objektu, má k ní navíc přistoupit i identifikace, a tam, kde existu-

(266)

je identifikace, má se k ní připojit objektivní láska. Tyto momenty navíc jsou zjevně něčím, co v samotné konstutuci masy není zahrnuto. Někdo může být dobrým křesťánem, a přesto by mu mohla být vzdána myšlenka postavit se na Kristovo místo a milovat jako on všechny lidi všeobjímající láskou. Jakožto slabý člověk nemusi zajisté po sobě chtít, aby se svou duševní velikostí a silou lásky vyrovnal Spasiteli. Ale právě tento další vývoj rozdělení libida v mase je pravděpodobně oním momentem, o který křesťanství opírá svůj nárok, že dosáhlo vyšší mravní úrovně.

B) Řekli jsme, že by bylo možné označit ono místo v duševním vývoji lidstva, kde jedinec dokázal pokročit od kolektivní psychologie masy k psychologii individuální.⁵⁹

Musíme se kvůli tomu opět krátce vrátit k onomu vědeckému mýtu o otcí pravěké tlupy. Ten byl později povýšen na stvořitele světa, a to právem, neboť zplodil všechny syny, kteří tvořili první masu. Byl pro každého jednotlivého z nich ideálem a vzbuzoval současně strach i úctu, což vytvořilo základ pro pozdější pojem tabu. Tato většina se jednoho dne semkla dohromady, zabíla ho a rozsekala na kusy. Žádný z kolektivních vítězů nemohl nastoupit na jeho místo, jestliže to některý učinil, boje se obnovily, až nakonec uznali, že nároků na otčovo dědictví se musí všichni vzdát. Utvořili pak totemistické bratrské společenství, v němž byli všichni rovnoprávní a podřízeni totemistickým zákonům, které měly uchovat památku onoho vražedného činu a být pokračováním za něj. Ale nespokojenost s tím, čeho bylo dosaženo, zůstávala a stala se zdrojem nových vývojových procesů. Ti, kdo se spojili v bratrskou masu, blížili se poněmáhlu situaci, která představovala obnovení starého stavu na nové úrovni, muž se stal opět hlavou rodiny a likvidoval privilegia žen, které během doby, kdy tu otec nebyl, prosadily svoji nadvládu. Na odškodnění uznal snad tehdy mateřská božstva, a aby matka byla pojištěna před nebezpečím, jejich kněží byli podle příkladu, který dal kdysi otec pravěké tlupy, vykastrováni;

⁵⁹ To, co tu nyní následuje, bylo ovlivněno myšlenkovou výměnou s Otto Rankem. Viz *Die Don Juan-Gestalt*, Imago VIII, 1922; poté i v knižní formě, 1924.

(267)

přesto byla nová rodina jen stínem oné staré, otčů bylo mnoho a každý byl omezen právy druhého.

Tedy asi neuspokojení a touha pohnuly některého jednotlivce, aby se od masy odpoutal a přenesl se do role otce. Tím, kdo to udělal, byl první epický básník, příslušný vývojový krok se uskutečnil v jeho fantazii. Básník zfalšoval skutečnost ve smyslu své touhy. Vynalezl heroický mýtus. Héros byl ten, kdo otce, objevujícího se v mýtu ještě jako totemistická nestvůra, ubil sám bez pomoci druhých. Tak jako byl otec prvním ideálem chlapce, tak nyní v héroovi, který chce nastoupit na otčovo místo, básník vytvořil první jásný ideál. Spojnici k héroovi mohl pravděpodobně tvořit nejmladší syn, matčin miláček, kterého matka ochraňovala před otčovou zárlivostí a který se v dobách pravěké tlupy stával otčovým nástupcem. V živém přebásnění pravěké situace se žena, jež byla cenou, o kterou se bojovalo, a lákadlem, které podnítilo k vraždě, změnila pravděpodobně v svůdkyni a strůjkyni onoho zločinu.

Héros popisuje jediné sobě samému vykonání činu, kterého se jistě mohla odvážit pouze tlupa jako celek. Zfetelné stopy zalhané skutečnosti uchovala nicméně podle jednoho Rankova postřehu pohádka. Neboť v té se často vyskytuje případ, že hrdina, který má vyřešit nějaký obtížný úkol — většinou nejmladší syn, nezřídka takový, který se před tím, kdo v pohádce nahrazuje otce, stavěl jako hloupý, to znamená nebezpečný — je přece jen s to úkol splnit jedině s pomocí celé řady drobných živočichů (včel, mravenců). To by tedy mohli být oni bratři z pravěké tlupy, tak jako i v snové symbolice hmyz a všelijaká zvířecí havěť značí sourozence (s výrazem opovržení: jako malé děti). V každém z úkolů objevujících se v mýtu a pohádce lze nadto snadno rozpoznat náhražku onoho hrdinského činu.

Mýtus představuje tedy krok, kterým se jednotlivec odpoutává od psychologie masy. Prvním mýtem byl jistě mýtus psychologický, hérojský mýtus; vysvětlující mýtus přírodní se musel objevit daleko později. Básník, který tento krok udělal a ve fantazii se tak od masy odpoutal, dokáže nicméně podle další Rankovy poznámky najít ve skutečnosti zpáteční cestu k ní. Neboť jde a vypráví této mase činy svého hrdiny, jak si je vymyslel. Tímto hrdinou není v podstatě nikdo jiný než on sám.

Takto se tedy přiklání zase k realitě a svoje posluchače pozvedá do vyšší fantazie. Posluchači však básníkovi rozumějí a mohou se na základě stejného nostalgického vztahu k praotci s héroem identifikovat.⁶⁰

Lež hrdinského mýtu vrcholí v zbožnění héroa. Možná že zbožněný héro byl něčím divivějším než otčovský bůh, že byl předchůdcem onoho návratu praotce jako božstva. Jednotlivá božstva by pak tvořila takovouto chronologickou řadu: bohyně matka — héro — bůh otec. Ale teprve vyvýšením nikdy nezapomenutého praotce dostalo božstvo ty rysy, které u něho známe ještě i dnes.⁶¹

C) Hovořili jsme v tomto pojednání hodně o přímých sexuálních pudech a o těch, které jsou v směřování k cíli zbrzděny, a lze snad doufat, že toto rozlišení nenarazí na velký odpor. Přesto nebude nežádoucí podrobnější výklad, i když jenom zopakuje to, co bylo z větší části řečeno už dříve na jiných místech.

První, ale také nejlepší příklad sexuálních pudů zbrzděných ve vztahu k cíli jsme poznali při sledování libidinózního vývoje dítěte. Všechny city, které dítě chová k svým rodičům a k osobám, jež o ně pečují, se bez zábrán rozvíjejí v různá přání, která dávají výraz sexuálnímu hnutí dítěte. Dítě si žádá od těchto milovaných osob všech nežných projevů, které jsou mu známy, chce je líbat, dotýkat se jich, dívat se na ně, chtělo by vidět jejich genitálie a být přítomno jejich intimním vyměšovacím úkonům, slíbujíc, ať už si pod tím představuje cokoli, že se s matkou nebo pečovatelkou ožení, chce jednou otci porodit dítě atd. Prímé pozorování zrovna tak jako dodatečné analytické osvětlení pozůstatků z dětství neponechávají žádných pochyb o tom, že něžné a zárlivé city a sexuální úmysly bezprostředně splývají, a názorně nám předvádějí, v jak důkladné míře se milovaná osoba pro dítě stává objektem všech jeho sexuálních hnutí, jež ovšem nejsou ještě správně centrována. (Srov. *Tři pojednání k teorii sexualitě*.)

⁶⁰ Srov. Hanns Sachs, *Gemeinsame Tagträume*, vlastní referát o přednášce na VI. psychoanalytickém kongresu v Haagu, 1920. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, VI (1920); vyšlo pak i knižně (Imago-Bücher, sv. 3).

⁶¹ V tomto zkráceném vylíčení byl vypuštěn veškerý materiál z pověstití, mýtů, pohádek, z dějin mravů atd., o který se konstrukce opírá.

Tyto první formy dětské erotiky, které jsou typickým příslušenstvím oidipovského komplexu, podlehnou pak, jak známo, počátkem období latence vytěšňujícímu náporu. To, co z nich zbývá, ukazuje se nám jako čistě něžná citová vazba, která se vztahuje na tyto osoby, ale nemůže už být označena jako „sexuální“. Pro psychoanalýzu, která prosvěcuje hlubiny duševního života, není nijak těžké prokázat, že také ony sexuální vazby prvních let dětství stále ještě přetrvávají, ale vytěšněny a v nevědomé formě. Dává nám odvalu k tvrzení, že všude, kde se setkáváme s nějakým něžným citem, předcházela mu plně „smyslná“ objektivní vazba na příslušnou osobu nebo na její předobraz (imago). Psychoanalýza nám ovšem bez speciálního vyšetření nemůže prozradit, jestli v nějakém daném případě toto předchozí úplné sexuální hnutí nadále přetrvává jako vytěšněné, nebo jestli se už vyčerpalo. Abychom to formulovali ještě zřetelněji: je nepochybné, že existuje pořád ještě jako forma a možnost a že může kdykoli regresí dojít k jeho opětnému obsazení, aktivaci; otázkou je pouze, a to otázkou, kterou nelze vždy rozhodnout, jaké je ještě jeho obsazení a vliv v přítomnosti. Přitom je třeba mít se stejnou měrou na pozoru před dvojným zdrojem omylů, před Skýlloou podcenění vytěšněných nevědomých tendencí zrovna tak jako před Charybdou sklonu posuzovat normální veskrze jen podle měřítka toho, co je patologické.

Pro psychologii, která nechce nebo nemůže pronikat do hloubi vytěšněného, představují něžné citové vazby v každém případě výraz tendencí, které nemají sexuální cíl, i když se vyvinuly z takových, které k sexuálnímu cíli směřovaly.⁶²

Jsem oprávněni říci, že byly od těchto sexuálních cílů odvedeny, i když není snadné popsat takové odklonění od cíle tak, aby to odpovídalo požadavkům metapsychologie. Některé z původních sexuálních cílů si ostatně tyto zbrzděné pudy pořád ještě uchovávají; i ten, kdo chová k někomu něžnou náklonnost, i přítel, zbožňující obdivovatel vyhledává fyzickou blízkost a pohled na příslušnou osobu, kterou přitom miluje spíše ve smyslu „pavlovském“. Chce-li někdo, může v tomto odklonění

62 Nefátelské city mají jistě výstavbu o něco složitější.

od cíle spatřovat počátek *sublimace* sexuálních pudů, ale je ovšem také možno hranici, kde sublimace začíná, situovat ještě o něco dále. Sexuální pudy zbrzděné ve vztahu k cíli mají oproti nezbrzděným pudům jednu velkou funkční výhodu. Protože ukojení ve vlastním slova smyslu plného nejsou schopny, hodí se obzvlášť dobře k tomu, aby vytvářely trvalé vazby, kdežto pudy bezprostředně sexuální ztratí pokaždé svoji energii ukojením a musejí pak čekat, až se sexuální libido znovu nahromadí a obnoví, přičemž objekt může být tímto zaměněn za jiný. Zbrzděné pudy se mohou v nejruznější míře mísit s pudem nezbrzděnými, a tak jako z nich předtím vznikly, mohou se v ně i zpětně proměnit. Je známo, jak snadno se z citových vztahů přátelského typu, založených na uznání a obdivu, vyvinou erotické tužby (Molièrovo: *Embrassez-moi pour l'amour du Grec*;⁶³ Polibie mě z lásky k řečtině), mezi mistrem a žákyní, mezi umělcem a uchvácenou posluchačkou, zvlášť když jde o ženy. Ano, vznik takových citových hnutí, zprvu neprovázených žádným úmyslem, vytváří přímo hojně frekventovanou cestu k sexuální volbě objektu. Ve *Zbožnosti hraběte von Zinzendorf* předvedl Pfister nanejvýš zřetelný a jistě nikoli ojedinelý příklad toho, jak snadno se stává, že i intenzivní náboženská vazba se zvrátí ve vášnivý sexuální vznět. Na druhé straně je něčím velice obvyklým i přeměna přímých sexuálních hnutí, která mají sama o sobě jen krátký život, v trvalou, pouze něžnou vazbu a zpevnění manželství uzavřených z milostné vášně se zakládá z velké části právě na tomto procesu.

Nevyvolá v nás přirozeně žádný údiv, když uslyšíme, že sexuální tendence zbrzděné ve vztahu k cíli vznikají z přímých sexuálních hnutí tehdy, když se dosažení sexuálních cílů staví v cestu vnitřní nebo vnější překážky. Vytěšnění, k němuž dochází v období latence, je takovou překážkou vnitřní — nebo lépe řečeno: zvnitřněnou. U otce pravěké tlupy jsme předpokládali, že své syny nutí k abstinenci svou sexuální nesnášenlivostí, a vhnáí je takto do vzbec vyznačujících se zbrzděním ve vztahu k cíli, zatímco pro sebe si vyhrazuje volný sexuální požitek, a zůstává tudíž na nikoho nevázaný.

63 [Molière, *Les femmes savantes*, III, 5.]

Všechny vazby, na kterých se zakládá masa, mají právě charakter pudů ve vztahu k cíli zbrzděných. Tím jsme se však přiblížili novému tématu, které se týká vztahu přímých sexuálníh pudů k vytváření mas.

D) Oběma posledními poznámkami jsme už připravili na konstatování, že přímé sexuální tendence jsou pro vytváření mas nepříznivé. V historii vývojových proměn rodiny existovaly sice i kolektivní vztahy sexuální lásky (skupinové manželství), ale čím významnější se pro Já stávala pohlavní láska, čím víc zamilovanosti vyvolávala, tím důrazněji vyžadovala omezení na dvě osoby — una cum uno —, které je předznamenáno samotnou povahou sexuálního cíle. Pro polygamní sklony zbyla jen možnost, aby nacházely ukojení v postupném střídání objektů.

Dvojice osob, jež jsou kvůli sexuálnímu ukojení odkázány na sebe navzájem, demonstrierují proti stádnímu pudu, proti masovému cítění tím, že vyhledávají samotu. Čím jsou zamilovanější, tím úplněji si stačí samy. Odmltnutí vlivu, kterým působí masa, se projevuje jako pocit studu. Vyvíjejí se nanejvýš prudká citová hnutí zárlivosti, která mají chránit volbu sexuálního objektu před rušivými vlivy vazby na kolektiv masy. Jenom když něžný, tedy osobní faktor milostného vztahu ustoupí oproti smyslnému faktoru zcela do pozadí, stává se možným i sexuální styk páru v přítomnosti druhých nebo současně sexuální styky uvnitř určité skupiny, jako při orgii. Tím je však dána už regrese k dřívějším stavu pohlavních vztahů, v němž zamilovanost nehrála ještě žádnou roli a sexuální objekty byly pocítovány jako navzájem rovnocenné, asi ve smyslu oné zlo- myslné formulace Bernarda Shawa: Zamilovanost znamená, že člověk rozdíl mezi určitou ženou a nějakou jinou nepatříčně přeceňuje.

Existuje mnoho známek nasvědčujících tomu, že v sexuálních vztazích mezi mužem a ženou zamilovanost začala hrát roli dost pozdě, takže i protiklad mezi pohlavní láskou a vazbou na masu je teprve výsledkem pozdního vývoje. Mohlo by se zdát, že tento předpoklad je neslučitelný s naším mýtem o prarodině. Bratrský houf měl být přece k otcovraždě dohnán právě láskou k matkám a sestřím, a tu si lze těžko představit jinak než jako původní nelomenou lásku, to znamená

jako bezprostřední sepětí lásky smyslné a něžné. Ale při bližším uvážení se tato námitka mění v potvrzení. Jednou z reakcí na otcovraždu bylo přece právě zavedení totemistické exogamie, zákaz jakéhokoli sexuálního vztahu se ženami uvnitř vlastní rodiny, od dětství něžně milovanými. Tím byl vražen klín mezi něžná a smyslná hnutí mužů, který v jejich erotickém životě pevně tkví ještě i dnes.⁶⁴ Následkem této exogamie se musely smyslné potřeby mužů spokojit s cizími a nemilovanými ženami.

Ve velkých, uměle vytvářených masách, jako je církve a armáda, nemá žena jako sexuální objekt žádné místo. Erotický vztah mezi mužem a ženou zůstává vně těchto organizací. Také tam, kde se tvoří masy smíšené z mužů i žen, nehraje pohlavní rozdíl žádnou roli. Má sotva vůbec jaký smysl klást otázku, jestli libido, které drží masu pohromadě, je homosexuální nebo heterosexuální povahy, neboť toto libido není diferencováno podle pohlaví a je zejména zcela odpoutáno od cílů genitální organizace.

Přímé sexuální tendence si i u jedince, jehož individualita se jinak rozplývá v mase, prosadí kousek individuálního uplatnění. Kde nabudou přílišné síly, každý masový útvar rozkládá. Katolická církev měla nejlepší důvody, aby svým věřícím doporučovala nevstupovat do manželství a aby svým kněžím ukládala celibát, ale i duchovní byli často zamilovaností dohnáni k vystoupení z církve. Stejným způsobem prolamuje láska k ženě i kolektivní vazby rasy, nacionální výlučnosti a sociálně třídního uspořádání a má v tomto směru kulturně významné účinky. Zdá se jistě, že homosexuální láska se s kolektivními vazbami masy snáší daleko lépe, a to i tam, kde vystupuje jako nebrzděná sexuální tendence; pozoruhodná skutečnost, jejíž objasnění by mohlo vést daleko.

Psychoanalytické zkoumání psychoneuróz nám ukázalo, že jejich symptomy je třeba vyvozovat z přímých sexuálních tendencí, které byly vytěsněny, ale zůstaly aktivními. Tuto formuli je možno doplnit ještě tak, že dodáme: anebo z takových zbrzděných tendencí, u nichž se zbrzdění plně nezdařilo nebo bylo vystřídáno

⁶⁴ Viz *Über die allgemeinste Ermüdigung des Liebeslebens*, 1912. [GW VIII; čes. in: Vybrané spisy III.]

návratem k vytěsněnému sexuálnímu cíli. Tomuto vztahu odpovídá i to, že neurozá činí člověka asociálním, že toho, kdo je jí postižen, vyřazuje z obvyklých kolektivních útvarů. Lze říci, že neurozá má na masu podobně rozkladný účinek jako zamilovanost. Zato je zase možno vidět, že tam, kde se uplatnily energické podněty k vytváření masy, neurozy ustupují a mohou přinejmenším na určitou dobu vymizet. Byl také plným právem podniknut pokus zužitkovat tento protiklad mezi neurozou a formováním masy terapeuticky. I ten, kdo nijak nelituje, že náboženské iluze v dnešním kulturním světě mizí, přízná nicméně, že pokud ještě měly dost síly, skýtalý těm, kdo jimi byli vázáni, nejsilnější ochranu proti nebezpečí neurozy. Není také těžké rozpoznat ve všech těch vazbách na mysticko-religiózní nebo filozoficko-mystické sekty a společenství výraz nezdařených pokusů o vyléčení z různých neuroz. To všechno souvisí s protikladem přímých a co do cíle zbrzděných sexuální tendencí.

Neurotik odkázaný na sebe sama je nucen nahradit si ony velké masové útvary, z nichž je vyloučen, svou tvorbou symptomů. Vytváří si svůj vlastní fantazijní svět, svoje náboženství, svůj systém bludů, a opakuje tak kolektivní výtvoř lidstva v deformované podobě, která zřetelně svědčí o převažujícím podílu přímých sexuální tendencí.⁶⁵

E) Připojme na závěr srovnávací zhodnocení stavů, kterými jsme se zabývali, z hlediska teorie libida: zamilovanosti, hypnózy, vytváření mas a neurozy.

Zamilovanost se zakládá na současném výskytu přímých i co do cíle zbrzděných sexuální tendencí, přičemž objekt na sebe přitáhne část narcistického jáského libida. Je v ní místo jen pro Já a objekt.

Hypnóza má se zamilovaností společné omezení na dvě osoby, ale zakládá se veskrze na zbrzděných sexuální tendencích a staví objekt na místo jáského ideálu.

Masa tento proces zmnohonásobuje, shoduje se s hypnózou v povaze pudů, které jí drží pohromadě, a v tom, že jáský ideál je nahrazen objektem, ale přidává k tomu identifikaci s jinými jednotlivci, která byla

65 Viz *Totem und Tabu*, ke konci II. oddílu: Tabu a ambivalence [GW IX]

snad původně umožněna stejným vztahem k objektu. Oba stavy, hypnóza i utváření masy, představují dědičná rezidua z fylogeneze lidského libida, hypnóza jakožto dispozice, masa nadto jako přímý pozůstatek. Nahrazení přímých sexuální tendencí tendencemi zbrzděnými ve vztahu k cíli podporuje u obou oddělení Já a jáského ideálu, k němuž byl učiněn počáteční krok už při zamilovanosti.

Neurozá se z této řady vymyká. Také ona se zakládá na jisté zvláštnosti lidského libidinózního vývoje, na tom, že k nástupu přímé sexuální funkce dochází nadvakrát, když je nejprve přerušena dobou latence.⁶⁶ Potud má s hypnózou a s utvářením masy společný charakter regrese, který u zamilovanosti chybí. Objevuje se všude tam, kde se vývoj od přímých sexuálních pudů k pudům ve vztahu k cíli zbrzděným plně nezdařil, a odpovídá konfliktu mezi pudů přijatými do Já, které takový vývoj prodělaly, a mezi složkami těchto pudů, které se — právě tak jako jiné vytěsněné pudové tendence — snaží z vytěsněného nevědomí dospět k přímému ukojení. Je obsahově neobyčejně bohatá, protože zahrnuje všechny možné vztahy mezi Já a objektem, a to zrovna tak ty, v nichž je objekt uchován, jako i ty, při nichž je od něho upuštěno nebo při nichž je vytvořen uvnitř Já samotného, ale také konfliktní vztahy mezi Já a jeho jáským ideálem.

66 Viz *Sexualtheorie*, 5. vydání, 1922, str. 96, [GW V. 77n; čes. *Tři pojednání k teorii sexuality*, in: *Vybrané spisy III*]